

ژیانی پێشەوای ئازیزمان

ئامادەکردنی: سالار عومەر

قۆناغی یەکەم

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

ناسنامەی کتێب

ناوی کتێب : ژیانی پێشەوای ئازیزمان محمد ﷺ

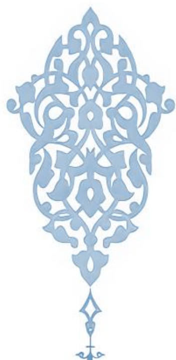
ئامادەکردنی : سالارعومەر

نەخشەسازی ناوەوە: عبداللە خاکی

نەخشەسازی بەرگ: ڕێدار عومەر

بەرهەمی: پڕۆژەی ئاگا

پڕۆژەی ئاگا :: Aga project

پڕۆژەی ئاگا :: Aga project

تێبینی:

بەژداربووی بەڕێز قۆناغی یەکەمی ژیانی پێغەمبەری خودا ﷺ کراوەتە ئەم چوار بەشەی خوارەوە:

بەشی یەکەم: **مێژووی جیهان پێش هاتنی ئیسلام:**

بەشی دووەم: **بنچینە و شارستانییەتی عەرەب پێش هاتنی ئیسلام :**

بەشی سێ یەم: **بارووودۆخی ئاینی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕەوشت لەنیمچە دوورگەی عەرەبی پێش هاتنی ئیسلام:**

بەشی چوارەم: **چەند وێنەیەک لەژیانی پێغەمبەری خواﷺ لەکاتی لە دایک بوونی تا هاتنی وەحی:**

بەشی یەکەم:

مێژووی جیهان پێش هاتنی ئیسلام:

یەکەم : ئیمراتۆرییەتەکانی جیهان:

پێش هاتنی ئیسلام چەند ئیمپراتۆرییەتەک لەدەسەڵات بوون و خەڵکیان دەکردکۆیلە و باج و سەرانەی زۆریان لێوەردەگرتن و نانێکی کەمیان لە بەرامبەردا پێدەدان و چەوسانەوە و ترساندن و هەڕەشە کاری سەرەکی ئەو ئیمپراتۆریەتانەبوو.

چەند ئیمپراتۆرییەتێکی مەزنی پێش ئیسلام:

یەکەم: ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی:

ڕۆژهەڵات بەئیمپراتۆریەتی بێزەنتی دەناسرا، بێزەنتیەکان دەسەڵاتیان هەبوو بەسەر دەوڵەتەکانی: (یۆنان و بەلقان ئاسیا و سوریا و فەڵەستین و حەوزی دەریای ناوەڕاست هەمووی،میصر و هەموو ئەفریقای باکوور).[1]

پایتەختی ئەو ئیپراتۆریەتە قوستەنتینیەبوو،دەوڵەتێکی زۆر ستەمکاربوو ئەو دەوڵەتانەی لەژێر دەسەڵاتی بوون زوڵم و ستەمی زۆری لێدەکردن و باجی زۆری لێ دەسەندن و کەمترین خواردن و مافی پێدەدان ژیانێکی کولە مەرگی و خراپتریش دەژیان.

زۆرجار بەهۆی باجی زۆر و قەرزەوە ژێردەست خراوەکان منداڵەکانیان دەفرۆشت تا قەرزەکانیان پێ بدەنەوە[1]،گەر خەڵکیش ناڕازی بوان لەلایەن

---

[1]- صەلابی

دەسەڵاتەوە لەڕێگەی هێز و دەسەڵات و ترساندن ئەو بوارە یان نەدەهێشت بۆ شۆڕش و دەنگی ناڕازییان دادەمرکاندەوە.

بەگشتی ئەو ئیمپراتۆرییەتە مامەڵەی مەڕێکی شیردەرییان لەگەڵ ژێر دەستەکانیان دەکرد،بەباشی خەڵکییان دەدۆشی و بەخراپی خۆراکیان دەدا.

فەرمانڕەواکانیش لەباشترین حاڵی ژیان و گوزەران و ڕابواردندابوون و لەڕووی خواردن و پێویستی و پێداویستی و ماددی و ئافرەت و خۆشییەکانی سەردەم لەقیمە بوون،نەک لەهیچیان کەم نەبوو بەڵکو هێندەی سەدانساڵیش لێیان زیاد بوو.

دووەم: ئیمپراتۆریەتی فارسی:

بەئیمپراتۆرییەتی کیسرا دەناسرا،زۆر لە ئیمپراتۆریەتی ڕۆمانی گەورەتر و بەهێزتربوو.

ئەم ئیمپراتۆرییەتە لە سەدەی سێی (٣) زاینی لەسەر دەستی مانی دامەزرا، دواتر لەسەدەی پێنجی (٥)ی زاینی موزدەگی سەریهەڵدا،لەو سەردەمە بانگەشەی بەرەڵایی و هەموو شتێک دەکرا.

[1] - (السيرة النبوية) نەدەوی

پادشاکانیان لەڕێگەی میراتەوە دەسەڵاتیان وەردەگرت و خۆیان لەسەرووی ئادەمیزاد ئەژماردەکرد،وە خۆیان بە نەوەی خوداکان دەزانی، وە داهات و موڵکەکانی وڵات هەمووی لەدەستی خۆیان بوو و خۆیان کردبوویە خاوەنی.

جوتیارەکان دەستیان لەکار هەڵگرت و بەرەو کڵێساکان هەنگاویان نا لەترسی باج و سەربازیکردن،چونکە ئەوان سوتەمەنی بێبەهابوون بۆ ئەو جەنگە بێبەهایانەی لەو سەردەمانەدا هەڵدەگیرسان و ساڵانێکی زۆر بەردەوام دەبوو،لەکاتێکدا ئەو جەنگانەش هیچ پەیوەندییەکی بە ئەوانەوە نەبوو،تەنها ئەوەنەبێت کە جێبەجێ کردنی ئارەزووەکانی پادشاکانی تێدابوو.

سێیەم: ئیمپراتۆریەتی هیند

نالەبارترین کاتەکانی هیندستان لەڕووی ئایین و سیاسەت و ئابووری لەسەدەی شەشی زاینی بوو. بێ ئابڕوویی لەهەموو شوێنێک بڵاوبویەوە،پەرستگاکانیان بتپەرستی بوو، هیچ نرخێک بۆ ئافرەت نەبوو کاتێك پیاو بمردایە ژنەکەشیان دەسوتاند و لەگەڵی لەگۆڕیان دەنا.

ئەو وڵاتە لەحاڵەتی پشێوی و شڕدابوو ،میرنشینەکان لەنێوان خۆیان لە جەنگدا بوون، و هیندستان دوورە پەرێزبوو لەجیهان و دابڕابوو.

هەروەها شێوازی بەتوندگرتن و زیادەڕەوی لەداب و نەریت و چینایەتی و دەمارگیری بۆ ڕەگەز و نەژاد بەئاشکرا زاڵ ببوو بەسەریاندا.

دانیشتوانی هیندستان دابەش دەکرانە سەر چوار بەش و چین:

یەکەم: چینی قەشە (بەراهمە): ئەمانە پلە و پایەیەکی زۆریان هەبوو و کەس لەگەڵیان بەژدار نەبوو،بەراهیمە پیاوێکی لێخۆش بوو بوو،ئەگەر سێ جیهانەکەشی بە گوناهەکانی لەناو ببردایە،هیچ باجێکی لەسەر نەدەچەسپا، لە هیچ حاڵەتێکیش سزای کوشتنیان بەسەر نەدەسەپێنرا.

دووەم: چینی جەنگ و سەربازەکان.

سێیەم: چینی جوتیار و بازرگانان.

چوارەم: چینی خزمەتکاران کە (شودەریان) پێ دەگوترا: ئەمانە خراپترین چین و چەوساوەترین چینی کۆمەڵگابوون،چونکە هیندییەکان باوەڕیان وابوو دروستکەری گەردوون ئەو چینەی لەقاچی خۆی دروست کردووە.

ئەم چینە هیچ مافێکیان نەبوو کاریان تەنها خزمەتکردنی سێ چینەکەی تربوو، وە بۆیان نەبوو ببنە خاوەنی ماڵ،یان پاشەکەوت بکەن یان لەگەڵ بەراهیمەک دابنیشن، یان دەستی لێ بدەن یان فێری کتێبەکەیان بن.[1]

دووەم: بارودۆخی جیهان لەڕووی ئاین پێش ناردنی ئیسلام:

مرۆڤایەتی لەهەموو بوارەکانی ژیان لەخراپترین دۆخ دابوو،لەڕووی ئاینیش بەخراپترین قۆناغەکان تێدەپەڕی،هەرچی ئاینە ئاسمانییەکانیش بوون هیچ کاریگەرییان نەمابوو چونکە دەستکارییان کردبوون و دەقەکانیان گۆڕیبوو.

---

[1] - (السیرة النبویة)ی نەدەوی لاپەڕە ٢٨ بڕوانە (القانون المدنی الاجتماعی) کە پێی دەگوترێ منوشاسنز بەشەکانی ١-٨-٩-١٠

ئەوانەشی تاک تاکە حەقیقەتیان دەزانی ڕۆیشتبوون و ئومێدێکیان نەمابوو بەچاکسازی،وە لەبەر شەڕیش تا پارێزراوبن و نەکوژرێن لەبەر ئەوەی بەردەوام جەنگ و شەڕ ڕووی دەدا.

ئەم خراپە کاریانە لەلایەن قەشە وسەرکردەی گەل و بازرگان و کاربەدەستانەوە ڕابەرایەتی دەکرا،جیهان کەوتبووە تاریکایەتییەکی بێ وێنە کە ڕووناکی تێدا بەدی نەدەکرا.

یەهوودیەت: ببوە کۆمەڵێک ڕێوڕەسم و داب و نەریتی بێگیان،وە کاریگەری نەتەوەکانی تریشی لەسەربوو وە بتپەرستیش زاڵ بوو بەسەریان.[1]

مەسیحیەت: مەسیحیەت توشی تاقیکردنەوەبوو لەڕێگەی توندڕەوەکان و گۆڕانی نەفامەکانەوە، هەورەڕەشەکانی نەفامی ڕۆشنایی یەکخواپەرستی و دڵسۆزی بۆ خوای گەورەی شاردبوویەوە.[2]

(هەروەها ئەوانەی وازیان لەبت پەرستی هێنابوو،لەژێر پەردەی مەسیحیەتەوە هەڵسان بەناونانی شەهیدێک لە شەهیدەکان و هەمان سیفاتی خودایان پێدا، ئینجا پەیکەریان بۆ دروست کرد،بەمشێوازە شرک و بتپەرستی گوازرایەوە بۆ ئەو شەهیدە ناو خۆییانە،ئەم سەدەیە تێنەپەڕی تاکو پەرستنی شەهید و پیاو چاکان بڵاوەی نەکرد.

[1] - (السيرة النبوية)ی نەدەوی لا ٢٠

[2] - (السيرة النبوية) نەدەوی

ئینجا بیروباوەڕێک دروست بوو ئەویش ئەوەبوو کە ئەولیاکان خەسڵەتی خوداکانیان هەیە،ئیتر بوونە هۆکار لەنێوان خوا و مرۆڤەکان، ئەمە بەپێی بیروباوەڕی ئەریسەکان، بوونە سیمبوولی پیرۆزی سەدەکانی ناوەڕاست، لەڕووی پاک و بێگەردییەوە. ناوی جەژنە بتپەرستییەکانیش گۆڕان بۆ چەند ناوێکی نوێ ،تەنانەت لەساڵی ٤٠٠ی زاینی جەژنی خۆری کۆن کرا بە جەژنی لە دایک بوونی مەسیح)[١] وە پەلهاوێشتنی ئەو بیروباوەڕەی دەڵێت: خوای تاک و تەنها پێکهاتووە لە سێ کەس لەهێزری مەسیحییەتدا،لەکۆتایی سەدەی چوارەم مایەوە و بەردەوام بوو وەکو بیروباوەڕی باوەڕ پێکراو لەهەموو جیهانی مەسیحی.[٢]

مەجوسییەکان: هەر لەکۆنەوە بە پەرستنی ڕەگە سروشتییەکەیان دەناسران، کە لەهەموویان گەورەتر ئاگر بوو. پەرستگاکانی وڵات لەهەموو لایەکەوە بڵاوەی کردبوو،خەڵکەکەش خەریکی پەرستنی ئاگربوون.

بەرهەمییەت: ئاینی ڕەسەنی هیندییەکان،تایبەتمەندی لەزۆری پەرستن و خوداکانیان هەبوو، ئاینی هیندۆکی و بوزیش هەردووکیان بتپەرستن.

سەر ڕووی زەوی لەمسەر بۆ ئەوسەر پڕی بوو لەبت پەرستی،هەر میللەتێکیش خوایەکانی خۆی گەورەتر ڕادەگرت لە ئەوانی تر و خۆیان بەباشتر دەزانی .

[١] - کتێبی (تاريخ المسيحية في ضوء العلم المعاصر)

[٢] - کتێبی (دائرة المعارف الكاثولوكية الجديدة)

بەشی دووەم:

بنچینە و شارستانییەتی عەرەب پێش هاتنی ئیسلام:

وشەی عەرەب واتای بیابان و چۆڵەوانییەکی وشک و بێ ئالیف دەدات، ئیتر ئەم ناوە بەسەر دوورگەی عەرەبیدا و هەر لەوێشەوە بەئارییەکانی ئەو ناوچەیەش وتراوە (عەرەب).

دوورگەی عەرەبی لە ڕۆژئاوایەوە دەریای سور سنوورییەتی لەگەڵ نیمچە دوورگەی سینا،لەڕۆژهەڵاتیشەوە سنووری بە کەنداوی عەرەبی کۆتایی دێت، لەگەڵ بەشێک لەخاکی باشووری عێراق و باشووری دەریا عەرەبی کە درێژەی دەریای هیندە،لەئاڕاستەی باکووریشەوە بە سنوورەکانی شام و پارچەیەکی دیکە لە خاکی عێراق کۆتایی دێت، (سەرباری ڕاجیاییەک لەسەر ئەم سنوورە)، ئیدی ڕووبەرەکەی خەمڵێنراوە بەملیۆنێک تا ملیۆن و سێ سەد هەزار میل چوارگۆشە.

دوورگەی عەرەبی لەڕووی سروشتی و جوگرافییەوەگرنگییەکی زۆری هەیە، بەڵام لەناوخۆدا بە بیابان گەلی فراوانی لماوی دەورە دراوە و هەر لەبەر ئەوەشە داگیرکەران نەیانتوانیوە داگیری بکەن و بیکەنە ناوچەی خۆیان.

ئیدی هەر لەدێر زەمانەوە خەڵکی ئەو دەڤەرە ئازادانە ژیاون،سەرباری ئەوەی هاوسنوور بوون لەگەڵ دوو ئیمپراتۆریەتی مەزندا ،کە ئەگەر ئەو قەڵا لمینەی چوار دەوری نەبوایە زەمانێکی زۆر بوو داگیر کرابوو.

بەڵام لەڕووی قاڕەکانەوە: دەکەوێتە نێوان قاڕە ناسراوەکانی کۆنەوە، لە ئاڕاستەی باکووری خۆرهەڵاتەوە دەکەوێتە نێو قاڕەی ئەفریقا.

لە باکووری خۆر هەڵاتەوە وەک دەستپێکی قاڕەی ئەورووپا وایە.

لە دیوی باکووریشەوە دەرگا بەڕووی عەجەمەکاندا دەکاتەوە، پاشان ئاسیای ناوەڕاست و باشووری،پاشان دەلکێت بە هیندستان و چینەوە.

هەروەها کۆی قاڕەکان لەڕێگەی ئاوییەوە دەلکێن بە دوورگەی عەرەبییەوە و لەڕێگەی کەشتییەکانەوە لە کەنارەکانییدا لەنگەر دەگرن.

هەر لەبەر ئەم جێکەوتە جوگرافیەیەتی کە باکووری دوورگەکە و باشووری بووبوونە نشینگەیەکی چاکی میللەتان بۆ ئاڵوگۆڕی بازرگانی و ڕۆشنبیری و ئاینی و هونەری.[1]

یەکەم: بنچینە و شارستانیەتی عەرەب :

بەپێی وەچەکان مێژوو نوسان بنچینەی عەرەبیان کردۆتە سێ بەش:

١-عەرەبی لەنێوچوو (البائده): ئەمانە ئەو عەرەبانەن بەتەواوی توخمیان لەناوچووە و زانیاری پێویستیان لەسەرنییە،وەک هۆزەکانی (عاد و ثەمود و تەسەم- جەدیس- عیملاق- ئومەیم- جرهوم- حەزوور- وەبار- عەبیل- جاسم – حەزرەمەوت- هی تریش) وە ئەوانە هەندێك پادشایان هەبوو موڵکەکانیان تاکو شام و مصری دەگرتەوە[2].

[1]- الرحيق المختوم.

[2] الرحيق المختوم/ سیرەی صەلابی .

٢- عەرەبی عاریبە: ئەوانەش بریتین لەو عەرەبانەی کەدەبنە نەوەی (یەشجوبی کوڕی یەعروبی کوڕی قەتحان).

بە عەرەبی قەحتانی و باشووریش دەناسرێن.[١]

٣-عەرەبی عەدنانی (عەرەبی موستەعرەبە" بەعەرەبکراو"): ئەوانە ڕەچەڵەکیان دەگەڕێتەوە بۆ ئیسماعیلی کوڕی پێغەمبەر ئیبراهیم (علیه‌السلام).

بۆیە پێیان دەڵێن بە (عەرەبکراو) چونکە ئەوانەی کە خوێنێکی نا عەرەبی هاتۆتە گیانیان و دواتر یەکگرتن ڕوویداوە لەنێوان عەرەب و ئەو خوێنە،زمانی عەرەبیش بوو بەزمانی نوێی ئەم ئاوێتەیە.

لە کتێبەکانی ژیاننامەی پێغەمبەری خودا ﷺ باسی چەندین هۆز و تیرە کراون و باسی دابەشبوونیان کراوە بەسەر ناوچە جیاوازەکان، بەڵام ئەوەی یەکدەنگی لەسەرە ئەوەیە،کە عەرەب دابەش دەبێت بەسەر عەدنانی و قەحتانی، بە بۆچوونی زانایان و ڕەچەڵەک ناسانیش بەوشێوەیە،بەڵام هەندێکی تر لەزانایان پێیان وایە عەرەبی عەدنانی و قەحتانی دەگەڕێنەوە بۆ نەوەی ئیسماعیل (علیه‌السلام).

---

[١] هەمان سەرچاوە.

دووەم : میرنشینەکانی عەرەب:

لەسەردەمانی زووەوە چەند میرنشینی ڕەسەن و شارستانییەتێکی بەناوبانگ دروست بوونە لەوانە:

یەکەم: میرنشینی "سەبەئــ "لە یەمەن: ئەم میرنشینە بەیەکێک لەکۆنترین گەل دادەنرێن کە لەیەمەن ناسرابن،مێژوویان دەگەڕێتەوە بۆ ٢٥ سەدە پێش زایین،وە گەشەسەندنی شارستانێتییەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ ٢١ سەدە پ.ز.

لە ٦٢٠ ی پ.ز ١٣٠٠ ی.ز دەوڵەتەکەیان بە مەعینییەکان ناسرابوو ، لە وشکانییەکانی نێوان نەجران و حەزرەمەوتدا نیشتەجێبوون،دواتر ژمارەیان هێندە زۆربوو تەشەنەیان سەند تاگەیشتە –عولا-و-مەعان- لە ڕۆژهەڵاتی حیجاز.

لەڕووی ئابوورییەوە پشتیان بەبازرگانی دەبەست،قورئانیش باسیان دەکات کە سوودیان لەئاوی باران و لافاوەکان بینیوە،بەنداوی و عەمبارییان دروست کردووە بەشێوازێکی ئەندازیاری پێشکەوتوو،لەو سەردەمیشدا –بەنداوی مەئرەبەیان دامەزراندووە،کە گرنگییەکی زۆری لەمێژووی یەمەندا هەیە،کەخێری زۆرییان لێی بینی لەڕووی زەوی و زارەوە بۆ بەرهەمهێنان و کشتوکاڵ و باخچەی پڕ لەدار و درەختی ڕازاوە و بەروبوومی بەتام.

پەروەردگار دەفەرموێت: (لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَن يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِن رِّزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُور(*) فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُم بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيل).[1]

هەروەها لەگەڵ ئەم هەموو ناز و نیعمەتەی خوای گەورە بەسریدابارانDن بەشێوەیەک کاروان و بازرگانەکان کاتێك لەیەمەنەوە دەردەچوون لەژێر سێبەر و خواردنی زۆر و ئاویان لێنەبڕاوە،تا ئەوکاتەی یادی خوایان بیر چوو و ناشوکرییان کرد و بوونە قەومێکی بێخێر، وەک پەروەردگار دەفەرموێت: (وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا آمِنِينَ(*)فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُور).[2]

هەروەها ئەم گەلە پادشاکانییان ناودەنا -مەکرەبی سەبئ - وە پایتەختەکەیان لە شاری –سیرواح-بوو،(٢٢ تا ٢٦) پادشا لەم ماوەیەدا فەرمانڕەوایەتییان کردووە. لەساڵەکانی -٦٢٠ تا ١١٥-پ .ز ، وشەی مەکرەب یان لادا لەنازناوی پاشاکان و لەم ماوەیەدا بە دەوڵەتی – سەبەئــ - ناسران،و پایتەختەکەیان گواستەوە بۆ مەئرەب کە ١٩٢ کیلۆمەتر لەڕۆژهەڵاتی سەنعاوە دوورە.

لە (١١٥ ی پ.ز تا ٣٠٠ ی زاینی) دەوڵەتەکەیان بە "حەمیرییەی یەکەم" ناسرا.

---

[1] - [سورة سبأ ١٥-١٦]

[2] - [سورة سبأ]

له ساڵی (٣٠٠ زاینی تا هاتنی ئیسلام) دەوڵەتەکەیان بە "حەمیرییەی دووەم " ناودەنرا،پادشاکانیش ناودەبران به (فەرمانڕەوای سەبەئــ و ڕەیدان و حەزرەمەوت و یەمەن).

هەروەها شەڕ و ئاژەوەی زۆر ڕوویدا کودەتا دەکرا شەڕی نێو خۆیی دنیای تەنی بوو،بەم هۆیەوە ڕێگە بۆ ڕۆمەکان خۆش بوو خزانە ناو یەمەن و دەستیان بەسەرداگرت.

دواتر حەبەشییەکان توانییان لەساڵی ٣٤٠ ی زایینی یەمەن بخەنە ژێر ڕکێفی خۆیان تا ٣٧٨ ی زاینی،کە دیسان یەمەن سەربەخۆیی خۆی وەرگرتەوە.

لەم ماوەیەدا بەنداوی مەئرەب درزی تێبوو،وەلافاوە مەزنەکە ڕوویدا لەساڵی (٤٥٠ -٤٥١) ی زانینی کە زیانێکی وای تووشکردن ماڵ و حاڵی بۆ نەهێشتنەوە.

لەساڵی ٥٢٥ زاینی "ئیریات" پادشای یەمەن بوو تا ئەوکاتەی " ئەبرەهەی کوڕی سەباحی ئەشرەم" کوشتی و خۆی چووە شوێنی،وە لەساڵی ٥٤٩ ی زاینی دوای ڕازیکردنی حەبەشە "ئەبرەهە"بووە سەرداری ووڵات،کەدواتر ئەبرەهە چوو بەرە و مەککە تا کەعبە بڕوخێنێ، دواتر لەزەلیلی و شکاوی و پەشۆکاوییەوە گەڕایەوە یەمەن و مرد، دوای ئەو کوڕەکانی (یەکسوم دوای ئەویش مەسروق)کە وەکو باوکیان خوێن ڕێژبوون دەستیان کرد بە کوشتن و زوڵم و ستەم.

بەڵام خەڵکی یەمەن دوای ڕووداوی "فیل" هانایان بۆ فارسەکان برد و بەیارمەتی ئەوان حەبەشییەکانیان لەوڵاتی یەمەن بەدەرنا،و لەساڵی ٥٧٥ زاینی سەربەخۆییان وەرگرتەوە بەسەرکردایەتی "مەعدیکریب سەیف کوڕی زی یەزنی حیمەیڕی" و دواتر کردیانە گەورەی خۆیان.

بەڵام مەعدیکریب کۆمەڵێک حەبەشی وەک خزمەتکار و بەردەست لاما بوویەوە و خزمەتیان دەکرد،دواتر ئەو خزمەتکارانە کوشتیان،بۆیە دەسەڵات لەدەستی " زی یەزن " نەمایەوە بووە وڵاتێکی ژێردەستەی فارس،پاشاکانیان هورز و کوڕەکەی هورز و پاشان تینجان ی کوڕی، کوڕی تینجان و پاشان " بازان" کە کۆتا فەرمانڕەوای فارس بوو لەساڵی ٦٢٨ ی زاینی ئیمانی هێنا بە پێغەمبەری خوا ﷺ و دەسەڵاتی فارس بەسەر یەمەنەوە کۆتایی پێهات.

سەرنجێك:

میرنشینی سەبەئـــ یەمەن، سەرەتا خوای گەورە هەموو چاکەیەکی بۆ ناردن لەئاسمان و لەزەوی بەرەکەت و نازو نیعمەتی بۆ باراندن بەشێوەیەک بەچەندین کیلۆمەتر ڕێکردن سێبەری دار و ئاو و خواردنیان لێ نەدەبڕا.

بەڵام دوای ئەوەی لەخۆیان دەرچوون و سنووریان بەزاند و سوپاس گوزار نەبوون لەسەر نازونیعمەت. دوای ئەوەی کەوتنە شەڕ و ئاژاوە و فەساد و خوێن ڕشتن.

خوای گەورە ناز و نیعمەتی لێ گرتنەوە،سەرەتایەکی سەربەخۆ و کۆتاییەکی ژێر دەستە و ڕەزیلی پێدان.

لەباشترین سەرکردەوە گەیاندنی بە بەخراپترینیان کە ئەبرەهە و کوڕەکانی بوون،و دوای ئەو خستنیە ژێر دەستی فارس،تا لەکۆتاییدا بە ئیسلام ئازادی کردنەوە.

هەر گەلێک سوپاس گوزار نەبێ و لەخۆی دەرچێت و پشت لەخوا بکات و دوای نانەوەی فەساد بێ ئیللا خوای گەورە ئەو گەلە ڕیسوا دەکات،نمونەش لەمێژوو و واقع دا زۆر زۆرن.

میرنشینی عاد لە ئەحقاف:

ئەوانە خوای گەورە پێغەمبەر هود (علیە السلام) ی بۆ ناردن، لە باکووری دوورگەدا دەژیان، خاوەنی خانو و ماڵی جوان و کارگە و کشتوکاڵی و کانی زۆر بوون.

پەروەردگار دەربارەیان دەفەرموێت: (كَذَّبَتْ عَادٌ ٱلْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ۝ إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ۝ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ۝ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۖ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ۝ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ ءَايَةً تَعْبَثُونَ ۝ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ۝ وَإِذَا بَطَشْتُم بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ۝ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ۝ وَٱتَّقُوا۟ ٱلَّذِىٓ أَمَدَّكُم بِمَا تَعْلَمُونَ ۝ أَمَدَّكُم بِأَنْعَـٰمٍ وَبَنِينَ ۝ وَجَنَّـٰتٍ وَعُيُونٍ)[1]

[1] - [سورة الشعراء ١٢٣ - ١٣٤]

ثەمود لە حیجاز:

لە وڵاتی حیجاز شارستانییەتێکی بەهێز هەبووە،خەڵکەکەی خانوویان تاشیوە لەچیاکان،وە خاوەنی باخ و کێڵگە و کان بوون.

خوای پەروەردگار دەفەرمویێت: (كَذَّبَتْ ثَمُودُ ٱلْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَـٰلِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ۝ إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ۝ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ۝ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۖ إِنْ أَجْرِىَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ۝ أَتُتْرَكُونَ فِى مَا هَـٰهُنَآ ءَامِنِينَ ۝ فِى جَنَّـٰتٍ وَعُيُونٍ ۝ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ۝ وَتَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا فَـٰرِهِينَ ۝ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ)[1]

[1]- [سورة الشعراء ١٤١ - ١٥٠]

بەشی سێیەم:

بارووودۆخی ئاینی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕەوشت لەنیمچە دوورگەی عەرەبی پێش هاتنی ئیسلام

یەکەم: مەککە و نیمچەدوورگەی عەرەبی لەڕووی سیاسییەوە :

دانیشتوانی دوورگەی عەرەب دەبوون بە دوو بەش:

١-بیابان نشین: ئەمانە لەبیابان دەژیان هەردەم بەدوای لەوەڕدا هاتووچۆیان دەکرد ،لەهەر کوێیەک ئاو هەبا دەیانکردە نشینگە و دەمانەوە.

ئەوانە لە چادر (خێمە)دا دەژیان تایبەت لەباکووردا لە نەجد و حیجاز و توهامە.

٢-شار نشین: ئەمانە لەشار و گوندەکاندا دەژیان و خانوویان لەخشت دروست دەکرد، زۆربەی ئەوانە لە باشووردا لەناوچەی یەمەن و دەورووبەری و لەسەر سنوورەکانی وڵاتی ڕۆم و فارسدا دەژیان.

بەگشتی لەناو عەرەبدا سیستەمی باو لەناویاندا سیستەمی هۆزایەتی بوو، تەنانەت لەشانشینە پێشکەوتووەکانیش کە لەدوورگەکەدا دروست بوون، وەك یەمەن لەباشوور و شانشینی حیرە لەباکووری ڕۆژهەڵات،شانشینی غەساسینە لەباکووری ڕۆژئاوا،هۆزەکان وەکو یەکەیەکی یەکگرتووبوون و هەرمانەوە.

هۆکاری مانەوەی هۆزەکانیش ئەوەبوو سیستەمی هۆزایەتی ئازادی تیا بەدی دەکرێت،عەرەبەکانیش لەکەش و هەوایەکی ئازاد دا پەروەردە دەبوو ،بۆیە ئازادی یەکێك بوو لەدیارترین سیفەتەکانی عەرەب.

هەرچەندە لەناو هۆزەکان جەنگی گەورەی خوێناویش ڕوویدەدا وەک جەنگی (الفجار).

ئەم شەڕانەش لەبەر چەند هۆكارێك بوو لەوانە :

-كەسێتی: واتە بەرگریكردن لە هەر كەسێک كەهانای بۆ بردبان،تایبەت لە هۆزی خۆیان بوایە و بەبرای خۆیان زانیبا لەوەیان نەدەپرسی لەسەر حەقە یان نا...زاڵمە یان مەزلوم،بەڵكو ڕاستەوخۆ پشتیان دەگرت.

-لەپێناو بژێوی، هەندێ هۆز هەبوون بژێوییان لەسەر شمشێرەكان بوو،بۆیە هیچ هۆزێك متمانەی نەبوو هۆزێكی تر هێرشی نەكاتە سەر لەهەر كاتێكدا ڕۆژ یان شەو،تا ماڵ و موڵكیان نەبەن و تاڵانی نەكەن[1]

بۆیە لە ڕووی سیاسییەوە، نیمچەدوورگەی عەرەبی لێک هەڵوەشابوو، نە دەوڵەتێک یەکی دەخست و نە حکوومەتێک بەڕێوەی دەبرد، دەوڵەتە دێرینەکانی کە لە یەمەن و نەجد و دەورووبەری عێراق و شام بوون لێک هەڵوەشابوون، و ژیانی کۆچەری دەستی بەسەر شارەکانی حیجازدا گرتبوو، و هۆزەکان یەکەی سەرەکیی سیاسی و کۆمەڵایەتی بوون.[2] وە کاروبارەکانی مەککە لە ڕێگای دارول نەدوە بەڕێوەدەبرا. لە شاری مەدینە بە شێوەیەکی گشتیی بەردەوام کێشە و ناکۆکی لە نێوان ئەوس و خەزرەج هەبوو.[3]

---

[1]- دراسة تحليل لشخصية الرسول محمد ،د.محمد قلعجي ل.١٢

[2]- كيف كانت الأوضاع السياسية في شبه جزيرة العرب قبل الإسلام ."موضوع موجز الحالة السياسية عند العرب قبل الإسلام | سجل التاريخ".

[3]- الجزيرة العربية الحالة السياسية والاقتصادية عند ظهور الإسلام - موقع مقالات إسلام ويب ."

دەوڵەتی مەنازرە لە حیرە و دەوڵەتی غەساسینە لە شام لەلایەن فارس و ڕۆمەکان ڕێگە بەگەشەیان درابوو، بۆ ئەوەی ببنە ڕێگر لەبەردەم فراوانخوازی عەرەبەکان. فارسەکان دەوڵەتی مەنازیرەیان هەشت ساڵ پێش پێغەمبەرایەتی ڕوخاند.[1]

دووەم: مەککە و نیمچەدوورگەی عەرەبی لەڕووی ئابووری:

لە ڕووی ئابوورییەوە، دەشتەکییە عەرەبەکان پشتیان بە شوانکارەیی و کۆچکردن دەبەست بۆ ئەو ناوچانەی ئاویان لێیە، ئەمەش ببووە هۆی شەڕ بۆ دەستکەوتنی پێداویستییەکان، بەڵام لە شارەکاندا چالاکی بازرگانی و کشتوکاڵی و پیشەسازی هەبوو، مەککە چالاکی بازرگانی تێیدا باڵادەست بوو و ڕێگەی بازرگانی نێوان شام و یەمەنی بەڕێوە دەبرد، و سوودی لە پایە ئاینییەکەی وەردەگرت بۆ پاراستنی کاروانە بازرگانیەکان.[2]

بەڵام مەدینە کشتوکاڵ تێیدا لەبرەودا بوو بەهۆی باخی میوە و خورما و ترێوە.[3]

عەرەب دیناری بیزەنتی و درهەمی فارسییان بەکاردەهێنا لە ئاڵوگۆڕی بازرگانیدا، بەڵام لە ڕووی پیشەسازییەوە مەدینە ناسرابوو بە داڕشتنی

---

[1]- الجزيرة العربية الحالة السياسية والاقتصادية عند ظهور الإسلام - موقع مقالات إسلام ويب"

[2]- الجزيرة العربية الحالة السياسية والاقتصادية عند ظهور الإسلام - موقع مقالات إسلام ويب."مكة المكرمة قبل البعثة النبوية" السيرة النبوية الصحيحة، أكرم ضياء العمري، بەرگی ١، لاپەڕە ٧٧-٨٢

[3]- الجزيرة العربية الحالة السياسية والاقتصادية عند ظهور الإسلام - موقع مقالات إسلام ويب." السيرة النبوية الصحيحة، أكرم ضياء العمري، بەرگی ١، لاپەڕە ٧٧-٨٢

جوانکاریی زێڕ و زیو، لەگەڵ دروستکردنی شمشێر و تیر و ڕم و زرێپۆش، هەروەها لە شارە عەرەبییەکاندا ئاسنگەری و زەڕەنگەری و پێست خۆشکردن و چنین پەرەی سەند، هەروەها عەرەب چەند جۆرێک مامەڵەی دارایییان دەزانی وەک قەرز و ڕەهن و باج.

ئەگەرچی دوورگەی عەرەب بێبەش بوو لەنیعمەتەکانی کشتووکاڵ و پیشەسازی، بەڵام جێگا ستراتیژییەکەی لەنێوان ئەفریقاو ڕۆژهەڵاتی ئاسیا بواری بۆ ڕەخساندبوو ببێتە ناوەندێکی پێشکەوتوو لەبازرگانی نێودەوڵەتی لەوسەردەمەدا، وە ئەوانەشی کە هەڵدەستان بە بازرگانی لەدانیشتوانی دوورگە خەڵکی شارەکان بوون بەتایبەت شاری مەککە،چونکە ناوەندێکی بازرگانی نایاب بوو، وە لەبەر ئەوەی ئەوان خەڵکی حەرەمی مەککە بوون پلە و پایەیەکی بەرزییان هەبوو لەلای هەموو عەرەب،بۆیە هیچ زیانێک نە بەخۆیان نە بەکاروانەکانیان نەدەکەوت. خودای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّا جَعَلۡنَا حَرَمًا ءَامِنًا وَيُتَخَطَّفُ ٱلنَّاسُ مِنۡ حَوۡلِهِمۡۚ أَفَبِٱلۡبَٰطِلِ يُؤۡمِنُونَ وَبِنِعۡمَةِ ٱللَّهِ يَكۡفُرُونَ﴾[1]

واتە: ئایا کافرانی قوڕەیش نابینن ئێمە ئەو کەعبە پیرۆزمان لەوێ بۆ داناون کە بۆتە مایەی ئەمن و ئاسایش بۆیان وە خەڵکی لە دەوروبەری ئەوانەوە ئەڕفێندرێت و ئەدرێت بەسەریانداو ماڵ و سەروەت و سامانیان ئەبرێت، بەڵام

---

[1]- [سورة العنكبوت ٦٧]

ئەمان بەهۆی کەعبەی پیرۆزەوە پارێزراون ئایا ئەوان بە شتی باتڵ و پووچەڵ باوەڕ بەڵام کوفرانەی نیعمەتەکانی خوای گەورە ئەکەن بەسەریانەوە.

هۆزی قورەیش دوو گەشتی گەورەیان هەبوو:

-یەکێکیان لەزستان بۆ یەمەن.

-ئەوی تریش لەهاوین بۆ شام.

قورەیش زۆر بەئاسودەیی ئەم دوو کۆچەیان ئەنجامدەدا،لەکاتێکدا خەڵکی لەدەورووبەریاندا لەتەنگ و چەڵمە و ناڕەحەتیدابوون. باری کاروانەکان بریتی بوولە (گوڵاو و دارعود و کەتیرە و بنێشت و بەهارات و خورما و بۆنی خۆش و کەڵبەی فیل و درەختی ئەبەنوس و موورو و پۆشاکی یەمەنی و ئاوریشمی چنراو و چەک و چەندین کاڵای تر). لەکاتی گەڕانەوە بەباری گەنم و دانەوێڵە و مێوژ و زەیتون و جل و بەرگی شامی و شتی تریان دەهێنایەوە. مامەڵەکردن بە سوو (زیادخستنەسەر)باو بوو لەدوورگەی عەرەبیدا، کەلەوانەیە ئەم دەردەکوشندەیە لەجولەکەکانەوە[1] گەشتبێتە عەرەبەکان، سەرگەورەکان و کەسانی تریش مامەڵەیان پێوەدەکرد،وە ڕێژەی سووەکەش جاری واهەبوو دەگەیشتە ڕێژەی سەد لەسەد.[2] هەروەها عەرەب چەند بازاڕێکی بەناوبانگیان هەبوو،وەکو (عکاظ-مجنة -ذوالمجاز)،کە بازرگانیان لەو بازاڕانە ئەنجام دەدا.

[1] - السيرة النبوية ،لابی شهبة(١/٦٠)

[2] - دراسة تحليلية لشخصية الرسول (ل.١٩)

سێیەم : مەککە و نیمچەدوورگەی عەرەبی لەڕووی ئاینییەوە:

نەتەوەی عەرەب دەیاننالاند بەدەست دواکەوتنێکی کوشندە و بتپەرستییەکی چەپەڵی بێ وێنە و لادانێکی ڕەوشتی و کۆمەڵایەتی و ئاژاوەیەکی سیاسی و یاسایی زۆر سەخت و نالەبار،لەم ڕووەوە پلە و پایەیان کەم و بێ بەها بوو، لە قەراغی مێژووەوە دەژیان،لەچاکترین حاڵەتەکانیاندا پاشکۆی دەوڵەتی فارسی یان ڕۆمانی بوون،دڵەکانیان پڕ لەمەزن ڕاگرتنی باوک و باپیرانییان بوو، هەمیشە شوێنی ئەوان دەکەوتن، هەرچەندە نوقمی گومڕایی و لادانیش بوونایە،هەر ئەو هۆکارەش بوو ڕێگای خۆشکرد بۆ بتپەرستی.[1]

لە ڕووی ئایینییەوە، بت پەرستی نیمچەدوورگەی عەرەبی گرتبوویەوە بەشێوەیەکی گشتی[2]،کۆمەڵە خواوەندێکیان دەپەرست دروست کرابوون لە بەردو تەختە، ژمارەیان دەگەیشتە ٣٦٠ بت لە دەوری کەعبە، ئەو هۆزانە دەیانپەرستن کە دەهاتن بۆ حەج و قوربانی و نەزریان بۆ دەکردن[3].

گەورەترینیان کۆنترینیان بتی (هوبەل) بوو کە قورەیش و کینانە دەیانپەرست هەروەها بتی (عووزا) شیان دەپەرست، و بتی (مەنات) هوزەیل و خوزاعە دەیانپەرست، هۆزی سەقیف بتی (لات) یان دەپەرست[4].

---

[1] - صەلابی

[2] - الرحيق المختوم، المباركفوري، ص٢٠-٢٥

[3] - الجزيرة العربية الحالة السياسية والاقتصادية عند ظهور الإسلام - موقع مقالات إسلام ويب

[4] - المفصل في تاريخ العرب قبل الإسلام، بەرگی ١١، لاپەڕە ٢٥٣

لەگەڵ ئەمانەشدا چەند دروشمێکیان لە پاشماوەی ئایینی ئیبراهیم بۆ مابوویەوە وەک بەرز ڕاگرتنی کەعبە، و سەردان کردنی، و حەج و عومرە، لە هەمان کاتدا چەند تاکێک هەبوون کە لەسەر ڕێبازی ئیبراهیم و ئیسماعیل بوون بە تەنها و ناسرابوون بە حەنەفییەکان[1].

وە چەند ئایینێکی تر هەبوو بەشێوەیەکی دیاریکراو وەک جوولەکە لە یەمەن و مەدینە، و مەسیحییەت لە نەجران و حیرە و دەوروبەری شام، و هەروەها بڵاوبونەوەیەکی دیاریکراوی ئاگرپەرستی هەبوو کە لە ئێرانەوە هاتبوون[2].

ئەم بتپەرستیە ئەم بیرە بۆگەنە بووبوە پەرژینێک لەنێوان خەڵک و ناسینی تەواوەتی خودای گەورەو باوەڕ پێهێنانی و باوەڕ بوون بەڕۆژی دوایی، ئەگەر چی ئەوان بانگەشەی ئەوەیان دەکرد کەئەم بتانە هۆکار گەلێکن لەنێوان ئەوان و خودا و نزیکیان دەخەنەوە لەخودا،بۆیە ئەو بتانە بەتەواوی زاڵ ببوونەسەر دڵەکانیان و هەموو کاروباری لایەنەکانی ژیانیاندا.

سەبارەت بەو پاشماوانەی کەمابوو لە دینی ئیبراهیم (علیە السلام) ئەویش گۆڕان و تێکدانی بەسەردا هاتبوو.

کەسانێك لە حەنیفییەکان مابوون کە بە بتپەرستی و ئاژەڵ سەربڕین بۆ بتەکان و ڕێوڕەسمەکان ڕازی نەبوون و گۆشتی ئاژەڵی مرداربوو و خوێنیان نەدەخوارد.

---

[1]- تجلّيات «الحنيفية» في مكة قبل الإسلام www.makkawi.com ".

[2]- الجزيرة العربية الحالة الدينية عند ظهور الإسلام - موقع مقالات إسلام ويب"

چوارەم: مەککە و نیمچەدوورگەی عەرەبی لەڕووی کۆمەڵایەتی و نەریتەوە:

١-: لەڕووی کۆمەڵایەتی و هاوسەرگیرییەوە:

عەرەبەکان چەندین جۆر پەیوەندی سێکسییان باس کردووە، کە هەموویان پەیوەندی نێوان نێر و مێ دەردەخەن، کە مێژووی پێش ئیسلام ئەم بابەتەی تۆمارنەکردووە،بەڵام بە گوێرەی ئەوەی ماوەتەوە بۆمان لە شیعرو ڕووداوە جیاوازەکان، بابەتی هاوڕەگەزبازی لەناو نیوە دوورگەی عەرەبیدا، یان لانی کەم لەناو ناودارەکانی تیرەو تایەفەکانی عەرەب، سەرباری هەندێ لێکۆڵینەوە کە ئاماژەن بۆ بوونی ئەم جۆرە پەیوەندییە سێکسییانە لەلایەن عەرەبەکانەوە پێش هاتنی ئیسلام دەکەن،وەچەند شێوازێکی هاوسەرگیری لەناویاندا هەبوو.

ئەو شێوازە هاوسەرگیرییانەی زۆر بەناوبانگ بوون ئەمانەن:

یەکەم : هەمان ئەو هاوسەرگیریەیە کە ئێستا کەناو خەڵکیدا بەربڵاوە.

دووەم: (الاستبضاع): ئەم شێوازە ئەوەیە پیاوێک واز لەژنەکەی بهێنێت بۆ پیاوێکی تر،لەگەورە و خاوەن پێگەی هۆزەکە وەک شاعیر یان ئەسپ سوارە یان خاوەن پلەو پایەی بەرز، ئەوکەسە ژنەکە مارەدەبڕێت و کاتێ دوگیان دەبێ لێی، دەگەڕێتەوە بۆلای هاوسەرەکەی، ئەم کارەیان بۆ ئەوە دەکرد تا منداڵیان لەچینی باڵا هەبووایە،لەڕووی پێگە و دەسەڵات یان هێزی پیاوەتی یان هەر بەهرەیەک هەبوایە لە پیاوێک تا منداڵەکەی ئەوانیش ئاوای لێ دەربچێت.

سێیەم: (المخادنه): موخادەنە بەواتای هاوڕێیەتی یان دۆست، ئەمەش ئەو جۆرەیە لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژەی پێدراوە کە دەفەرموویت: **(ولا متخذات اخدان).** هەندێک لەژنەکان پێش هاتنی ئیسلام هاوڕێیەکی دیکەی هەبوو جیا لەهاوسەرەکەی و پەیوەندی لەگەڵ دەبەست، بۆچوونی جیاواز هەیە لەبارەی (موخادەنە) پێش هاتنی ئیسلام و تەنانەت دوای ئیسلامیش، وتراوە کە (موخادەنە) ناگاتە گرێبەستی هاوسەرگیری، بۆیە بابەتەکە تەنها بە ماچ و باوەش پێداکردن کۆتایی دێت، کە وتراوە ئەوەش گرێبەستی هاوسەرگیریە.

هەروەها جیاوازی بۆچوون هەیە لەبارەی ئەوەی کە ئەو پەیوەندییە بەشێوەی نهێنی بووە یان حاڵەتێکی باوی پەیڕەوکراو، هەرچەندە زۆربەی بەڵگەکان ئاماژە بەوە دەکەن کەپەیوەندیەکی نهێنی بووە.

چوارەم: (البدل) بەدەل: ئەمەش ئەوەیە دوو پیاو هاوسەرەکانیان دەگۆڕنەوە، بۆ ماوەیەکی کاتیی لەپێناو چێژوەرگرتن و گۆڕیندا،بەبێ ڕاگەیاندنی جیابوونەوە یان گۆڕینی گرێبەستی هاوسەرگیری.

قسەیەکی ئەبو هورەیرە (ڕەزای خوای لێبێت) هەیە لەو بارەیەوە دەڵێت: "بەدەل سەردەمی نەزانی (جاهیلی) واتە پێش ئیسلام ئەوەیە کە پیاوێک وتوویەتی بە پیاوێک، دەستبەرداری ژنەکەت بە بۆمن، منیش دەستبەرداری ژنەکەی خۆم دەبم بۆت،یان زیاترت دەدەمێ.

پێنجەم: (المضامدة) موزامەدە: ئەمەش ئەوەیە کە ژنێک جیا لەهاوسەرەکەی پەیوەندی لەگەڵ پیاوێک یان دوو پیاوی تر هەبێت، لە فەرهەنگە زمانەوانیەکاندا، (زەماد) بەواتای ئەوە دێت کە ژنێک لەگەڵ دوو پیاو یان سێ پیاو پەیوەندی هەبێت، بۆ ئەوەی نان خۆری هەردوولا بێت و لەکاتی قات و قڕیدا، وادەردەکەوێت کەئەم جۆرە پەیوەندییە زۆر خوازراو نەبووبێت، تەنانەت عەرەبەکان وەک ناپاکی ئافرەت ئەژماریان کردووە، ئەگەر چی وەک دیاردەیەک هەبووە و بەربڵاویش بووە، (ئەبو زوئەیلی) کە یەکێکە لە شاعیرە بەناوبانگەکانی سەردەمی گومڕایی لە شیعرێکدا دەڵێت:

دەتەوێت من و خالید بەیەکەوە کۆبکەیتەوە

ئایا دوو خەنجەر لە کێلانێکدا جێگای دەبێتەوە

دەگێڕنەوە کە ئەم شیعرەی پێشووی بەو مەبەستە نوسیوە، کە ژنەکەی لەگەڵ ئامۆزایەکیدا بینیوە کە ناوی (خالیدی کوڕی زوهەیر) بووە. وا دیارە کە (هەزلی) ئەم پەیوەندییەی بە قێزەون زانیوە و وتویەتی، من ئەوجۆرە پەیوەندییەم پێ قێزەونە، لەبارەی ئەو ڕووداوەی خێزانەکەشیەوە دەڵێت: ئەتەوێ من و هاوڕێکەم هەردوکمان لەباوەش بگری، دەی کەواتە بڕۆ بۆ لای ئەو و من بەجێبهێڵە.

شەشەم: (ڕەهط): ئەمەش ئەو جۆرەیە کە ١٠ پیاو لەگەڵ ژنێک هاوسەرگیری دەکەن، کاتێ کە دوگیان دەبێ دەنێرن بەشوێن هەموویاندا، پاشان ژنەکە لەناویاندا دەیگوت: خۆتان دەزانن لەنێوان من و ئێوەدا چ پەیوەندییەکمان هەبووە، ئێستاش من منداڵم بووە لە (فڵانی کوڕی فڵان) ناوی پیاوێکی دەهێنا بەئارەزووی خۆی و دەیگوت تۆ باوکی ئەویت، پیاوەکەش نەیدەتوانی نکۆڵی بکات و منداڵەکە ئیتر بەناوی کوڕی ئەو پیاوەوە بانگ دەکرا.

حەفتەم: (ئەسحابولرایات): واتە خاوەن بەیداخەکان: ئەمانە دەتوانین بە (داوێن پیسەکان) یان (لەشفرۆشەکان) ناوزەدیان بکەین، ئەمڕۆ بەو ناوە دەناسرێت، هەر ژنێک لەوانە بەیداخ بەرز بکاتەوە (دەوترێت کە بەیداخەکە ڕەنگی سوور بووە) ئاماژەیەک بووە بۆئەوەی ئەو ژنە ئامادەبووە بۆ ئەوەی پیاوان بچنەلای .

هەشتەم: هەندێ پەیوەندی سێکسی هەبوو بەزەبری شمشێر ئەنجام دەدران، بۆ نمونە دوو تیرە بەشەڕ دەهاتن،تیرە و هۆزی براوە ژنانی تیرەو هۆزی دۆڕاویان دەهێنا و خۆیان دەکردە خاوەنیان و بەبێ هیچ سڵەمینەوەیەک سەرجێییان لەگەڵ دەکردن،هەر منداڵێك لەم سەرجێیی کردنە لەدایک بووایە تا کۆتایی تەمەنیان ئەم حەیاچوون و شەرمەیان لەگەڵ دەبوو.

نۆیەم: نكاح الشیغار: كەسێك كچەكەی خۆی لەوی تر ماردەكرد بەمەرجێك ئەویش كچەكەی خۆی لە ئەو مارەبكات،بەبێ مارەیی[1]

دەیەم: لەنەریتی كۆمەڵایەتی سەردەمی نەزانیدا پیاو چەند ژنی ویستبا دەیتوانی بیهێنێ، وە دەیتوانی دوو خوشک لەیەک کاتتدا مارەبكات،دەیتوانی ژنی باوكیان دوای تەڵاق یان مردنی باوكیان لەخۆیان مارەبكەن و هیچ سنوورێك نەبوو لەبەردەمیان.

تا ئیسلام هات و قەدەغەی كرد وەک خوای پەروەدگار دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَنكِحُواْ مَا نَكَحَ ءَابَآؤُكُم مِّنَ ٱلنِّسَآءِ إِلَّا مَا قَدۡ سَلَفَۚ إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةً وَمَقۡتًا وَسَآءَ سَبِيلًا ۝ حُرِّمَتۡ عَلَيۡكُمۡ أُمَّهَٰتُكُمۡ وَبَنَاتُكُمۡ وَأَخَوَٰتُكُمۡ وَعَمَّٰتُكُمۡ وَخَٰلَٰتُكُمۡ وَبَنَاتُ ٱلۡأَخِ وَبَنَاتُ ٱلۡأُخۡتِ وَأُمَّهَٰتُكُمُ ٱلَّٰتِيٓ أَرۡضَعۡنَكُمۡ وَأَخَوَٰتُكُم مِّنَ ٱلرَّضَٰعَةِ وَأُمَّهَٰتُ نِسَآئِكُمۡ وَرَبَٰٓئِبُكُمُ ٱلَّٰتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَآئِكُمُ ٱلَّٰتِي دَخَلۡتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمۡ تَكُونُواْ دَخَلۡتُم بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ وَحَلَٰٓئِلُ أَبۡنَآئِكُمُ ٱلَّذِينَ مِنۡ أَصۡلَٰبِكُمۡ وَأَن تَجۡمَعُواْ بَيۡنَ ٱلۡأُخۡتَيۡنِ إِلَّا مَا قَدۡ سَلَفَۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ۝ وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ إِلَّا مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡۖ كِتَٰبَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡۚ وَأُحِلَّ لَكُم مَّا وَرَآءَ ذَٰلِكُمۡ أَن تَبۡتَغُواْ بِأَمۡوَٰلِكُم مُّحۡصِنِينَ غَيۡرَ مُسَٰفِحِينَۚ فَمَا ٱسۡتَمۡتَعۡتُم بِهِۦ مِنۡهُنَّ فَـَٔاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةٗۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ فِيمَا تَرَٰضَيۡتُم بِهِۦ مِنۢ بَعۡدِ ٱلۡفَرِيضَةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾[2]

واتە:- ئێوە نەكەن باوەژنی خۆتان مارە بكەن چونكە تەنها بە مارەبڕینی لە باوكتان لە ئێوە حەرام دەبێت، ئیلا ئەوەی لە پێشترو لە كۆندا ڕوویداوە ئەوە خوای گەورە سزاتان نادات بەڵام لەمەودوا حەرامە بە دڵنیایی ئەمە فاحیشەیەو

---

[1]- السیرة النبویة،لابی شهبة (١/٩)

[2] -[سورة النساء ٢٢ – ٢٣- ٢٤]

بەزینا حیسابەو مارەی نایات وە شتێکی ڕق لێبوو بوغزێنراوە وە خراپترین ڕێگاو کارە کە مرۆڤـ باوەژنی خۆی مارە بکاتەوە .

خوای گەورە ئەمانەی لێتان حەرام کردووە: دایکتان وە نەنکتان وە تا بەرەو سەرەوە بڕوا وە کچتان وە کچی کچتان تا بەرەو خوارەوە بڕوا وە خوشکتان وەخوشکی باوکتان (پور) وە خوشکی دایکتان (میمك) وە کچی برا (برازا) وە کچی خوشك (خوشکەزا) وە ئەو دایکانەی کە شیریان پێتان داوە ئەویش دەبێ بەدایکتان بەمەرجێك تەمەنتان دوو ساڵ کەمتر بێت و پێنج جار تێر شیرتان خواردبێ وە خوشکی شیریتیان وە دایکی خێزانەکانتان (خەسو) وە ئەگەر بێوەژنێکت هێناو گواستتەوەو کچی هەبوو ئیتر کچەکەی بۆ هەمیشەیی لێت حەرام ئەبێ، ئیتر ئەو کچە تۆ بەخێوی بکەی کە زیاتر وابووە یان بەخێویشی نەکەی بەڵام ئەگەر هاتوو ئافرەتە بێوەژنەکەت مارە بڕی و نەتگواستەوەو تەڵاقتداو پاشان کچەکەیت هێنا ئەوە دروستە مادام نەتگواستۆتەوە وە ژنی کوڕەکەتان (بووکتان) ئەو کوڕەی کە لە پشتی خۆتە ئەویش لێتان حەرامە تەنها مارەی بکات ئیتر لێتان حەرام ئەبێ، نەك وەکو لە سەردەمی نەزانیدا کوڕی خەڵکتان ئەکرد بە کوڕی خۆتان بە (تەبەننی) یاخود ئەگەر بێتوو دوو خوشك بەیەکەوە مارە بکەن ئیلا ئەگەر لە سەردەمی نەزانیدا کردبێتتان خوای گەورە لێتان ناگرێ پێش ئەوەی کە حەرام بێت کە خەڵکی سەردەمی نەفامی دەیانکرد

خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند بە دڵنیایی خوای گەورە زۆر لێخۆشبوو بەڕەحم و بەزەییە .

وە ئەو ئافرەتانەتان لێ حەرامە کە مێردیان هەیە هێشتا مێردەکەی تەڵاقی نەداوە یان تەڵاقی داوەو هێشتا عیددەی تەواو نەبووە ئیلا ئەوەی کە جاریەو کەنیزەیە و ئافرەتی کافران کە لە جەنگدا بە دیل ئەگیرێن حەڵاڵن بۆتان ئەمە حوکمی خوای گەورەیە بۆ ئێوەی داناوەو نابێ بیگۆڕن جگە لەمانەی کە باسمان کرد خوای گەورە ئافرەتانی تری بۆتان حەڵاڵ کردووە بەوەی کە بەماڵی خۆتان مارەیی بدەن بەو ئافرەتانەی کە ئەیانهێنن وە بۆ ئەوەی کە خۆتان داوێن پاك بکەن و خۆتان بپارێزن لە زینا کردن ئەوەندەی کە سوودتان لەو ئافرەتانە بینی بەجیماع کردن و نزیك بوونەوەو نیکاحی شەرعی ئەوا مارەیی خۆیانیان بدەنێ، وە وتراوە: (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ) مەبەست پێی موتعەیە کە لەسەرەتای ئیسلامدا حەڵاڵ بووە پاشان نەسخ بۆوە کە فەرموودەکە لە بوخاری و موسلیم هاتووە ئیمامی عەلی گێڕاویەتیەوە: (أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْ نِكَاحِ الْمُتْعَةِ يَوْمَ خَيْبَرَ، وَعَنْ لحُومِ الحُمُرِ الْأَهْلِيَّةِ)[1] پێغەمبەری خوا ﷺ نەهی کرد لە نیکاحی موتعەو سیخە وە لە گۆشتی گوێدرێژی ماڵی لە غەزای خەیبەردا وە لە دوای دەستنیشان کردنی مارەییش گوناهبار نابن ئەگەرلە نێوان خۆتاندا ڕێ بکەون ئایا زیاتری ئەدەیتێ یان بۆت ئەگەڕێنێتەوە لە دڵەوە دەرچێت بەڕاستی خوای گەورە زۆر زاناو کاربەجێیە.

[1] -(البخاري (٥١١٥) مسلم (١٤٠٧))

ئەم جۆرانەی باسمان کرد، لە بەناوبانگ ترین پەیوەندییە هاوسەرگیرییەکانی پێش ئیسلامن، کە جیاوازە لەو هاوسەرگیرییەی کە دواتر ئیسلام بڕیاری لێداوە ناسراوە بە بوونی شایەت و گرێبەس[1]

٢-جیابوونەوە:

لەو سەردەمانە تەڵاقیان ئەنجام دەدا،بەبێ سنورێکی دیاریکراو،بۆنمونە پیاوێك هاوسەرەکەی خۆی تەڵاق دەدا و دەیگێڕایەوە ،تەڵاقی دەدا و دەیگێڕایەوە و بەبەردەوامی ئەو شێوازە پەیڕەو دەکرا،تاهاتنی ئیسلام.[2]

٣-زانست و خوێندنەوە:

عەرەب مەگەر ژمارەیەکی کەم نەبێ ئەگینا بەشی زۆری وەکو یەهودی و نەسرانییەکان خاوەنی نوسین و زانست نەبوون،بەڵکو بەشی زۆری نەفام و نەخوێندەوار بوون،عەرەب نەنوسین و نەژماردنیان نەدەزانی ئەوەش خەسڵەتێکی زاڵبوو بەسەریاندا،بەڵام سەرەڕای ئەوەش ئەوان بانگی ژیری و هۆشمەندی و ئامادەباشی زانستییان هەبوو،بۆیە کە ئیسلام هات بوونە دانا و زانا و ڕزگارییان بوو لەنەخوێندەواری[3].

---

[1] الرحيق المختوم/ سایتی پەیسەر

[2] - دراسة تحليلية لشخصية الرسول (ل/ ٢٥)

[3] - دراسة تحليلية لشخصية الرسول (٩٢/١)

٤-لەڕووی ڕەوشت:

عەرەب لەڕووی ڕەوشتەوە خراپ بوون،شەیدای مەی و قومار بوون، زۆرکاتیش خەریکی پەلاماردان و ڕێگە بەکاروان گرتن و دەمارگیری و ستەم و خوێن ڕشتن و تۆڵەکردنەوە وماڵی خەڵک زەوتکردن و ماڵی هەتیو خواردن و مامەڵەکردن بەسوو و دزی و داوێن پیسی و بوون.[1]

بەڵام هەموو بەمشێوەیە نەبوون زۆرێك لەئەوان دووربوون لەداوێن پیسی و ئەو ڕەفتارانەی لەسەرەوە باسکرا،وە هەندێك خەسڵەتی باشیشیان هەبوو کە ئامادەی کردن بۆ هەڵگرتنی ئاڵای ئیسلام، لەوانە:

-ژیری و زرنگی و بەخشندە و دەست بڵاو بوون.

-نەبەرد و خاوەن پیاوەتی و فریاکەوتن بوون.

-حەوداڵی ئازادی بوون و ستەم و سەرشۆڕییان قبوڵ نەبوو.

-بە ئەمەک بوون بۆ پەیان و خۆشەویستییان بۆ ڕاشکاوی و ڕاستگۆیی و پاراستنی دراوسێ.

-ئارامگرتن لەسەر ناڕەحەتی و خۆڕاگری و ڕازیبوون بەکەم.

-هێزی لاشە و گەورەیی دەروون و دڵخۆشبوون لەکاتی بەهێزیدا.

[1] - دراسة تحليلية لشخصية الرسول (١/٩٤)

٥- لەڕووی نەریتی کچ زیندەبەچاڵ کردن و کوشتنی کوڕ لەترسی هەژاری:

نەریتی زیندەبەچاڵکردنی کچ لەناو عەرەبدا باو بوو،کچان و ئافرەتان پێگەیان لاوازبوو لای پیاوان،بەجۆرێک کاتێک بە پیاو دەگوترا کچێکتان لەدایک بوو ڕەنگی ئەو پیاوە ڕەش هەڵدەگەڕا و شەرمەزاری دایدەگرت بۆ کوڕانیش پیاوانێك هەبوون لەترسی نەبوونی خانوو و خواردن و بەخێوکردن منداڵەکانیان دەکوشت، تا ئیسلام هات و ئایەت دابەزی، وەک خوای پەروەردگار دەفەرمویت: ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِٱلۡأُنثَىٰ ظَلَّ وَجۡهُهُۥ مُسۡوَدّٗا وَهُوَ كَظِيمٞ ۝ يَتَوَٰرَىٰ مِنَ ٱلۡقَوۡمِ مِن سُوٓءِ مَا بُشِّرَ بِهِۦٓۚ أَيُمۡسِكُهُۥ عَلَىٰ هُونٍ أَمۡ يَدُسُّهُۥ فِي ٱلتُّرَابِۗ أَلَا سَآءَ مَا يَحۡكُمُونَ﴾[١] واتە: وە کاتێك یەکێك لەوان موژدەی پێ بدرایە کە خێزانەکەت منالی بووەو کچی بووە بە بەردەوامی و بە درێژایی ڕۆژ ڕەنگی ڕەش هەڵئەگەڕا لە خەفەتدا وە غەم و خەفەتی خۆی ئەخواردەوەو دەرینەئەبڕی کە چەندێك خەفەتبار ئەبوو لەناو قەومەکەیدا لەناو خەڵکیدا خۆی ئەشاردەوەو شەرمی ئەکرد لە خراپی ئەو موژدەیەی پێی دراوە کە تووشی چ عەیب و عارێك بووە کە کچی بووە نەی ئەزانی ئایا ئەبێت ئەم کچە بهێڵێتەوەو دواتر ببێتەهۆی سەرشۆڕی ئەو(لای ئەوان مانەوەی کچ و بەشوودانی سەرشۆڕی بووە و کچەکەیشیان سەرشۆڕ کردووەو بایەخ و میراتیان پێ نەداوە) یاخود بیشارێتەوە لەناو خۆڵداو زیندە

[١]- [سورة النحل ٥٨ - ٥٩]

بەچاڵی بکات وەکو هەندێك لە عەرەب وایان ئەکرد بەڕاستی خراپترین بڕیار بوو کە ئەیاندا سەبارەت بە کچانیان.

(قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْۖ أَلَّا تُشْرِكُواْ بِهِۦ شَيْـًٔاۖ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًاۖ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُم مِّنْ إِمْلَٰقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْۖ وَلَا تَقْرَبُواْ ٱلْفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَۖ وَلَا تَقْتُلُواْ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّۚ ذَٰلِكُمْ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ)[١] واتە: ئەی محمد ﷺ پێیان بڵێ: وەرن با من پێتان بڵێم و بۆتان بخوێنمەوە ئەو شتانەی کە پەروەردگار لەسەر ئێوەی حەرام کردووە نەك خۆتان لە خۆتانەوە شت حەرام بکەن لە هەموو شتێك گەورەتر کە الله لەسەری حەرام کردوون ئەوەیە هیچ جۆرە شەریکێك بۆ الله بڕیار مەدەن، ئێوە شەریك بۆ خوای گەورە بڕیار ئەدەن بەڵام لەولاوە ئەوەی خوا حەڵاڵی کردووە لەسەر خۆتانی حەرام ئەکەن، ئەگەر لە ڕۆژی قیامەت بە پڕایی زەوی بە تاوانەوە بگەیت بە خوای گەورەو شەریکت بۆ بڕیار نەدابێت ئەوا خوای گەورە بە پڕایی زەوی بە لێخۆشبوونەوە بۆت دێت و لێت خۆش دەبێت وە چاکەکار بن لەگەڵ دایك و باوکتاندا ئەگەر کافریش بن وە مناڵی خۆتان مەکوژن لەبەر فەقیری و هەژاری، کە هەندێکیان کوڕیان لەبەر هەژاری و کچیان لەبەر شەرمەزاری زیندەبەچاڵ دەکرد ئێمە ڕزقی ئێوەو ئەوانیش ئەدەین وە نزیکی فاحیشەو بەدڕەوشتی مەکەونەوە وەکو زینا ئەوەی ئاشکرایەو ئەوەی نهێنیەو خۆتانی لێ دووربخەنەوە وە ئەو نەفسەی کە خوای گەورە حەرامی

---

[١]- [سورة الأنعام ١٥١]

کردووە بیکوژن ئێوە مەیکوژن ئیلا بەحەق نەبێ وەك ئەوەی کەسێکی بەناحەق کوشتبێ ئەبێ بکوژرێتەوە، یان لە دوای زەواجێکی شەرعی زینا بکات ئەبێ بکوژرێتەوە، یان لە دین هەڵگەڕێتەوە ئەبێ بکوژرێتەوە، بەڵام ئەمانەش حاکمی موسڵمان ئەیکات نەك تاك تاکەی خەڵکی ئا ئەمانە خوای گەورە پێویستی کردووە لەسەرتان و فەرمانی پێ کردوون و ئامۆژگاری کردوون بەڵکو عاقڵ بن و فێر بن و شت وەربگرن.

لەڕاستیدا ناتوانرێت بگوترێت کوڕ کوشتن نەریتێکی باو بووە،چونکە گەلی عەرەب هەموو کات زیاتر تا لەکاتی شەڕدا کوڕان بچن بجەنگن.

سەرنج:

دۆخی کۆمەڵایەتی عەرەب لەخراپترین دۆخی ژیانیان دا بوون،نەزانی و نەریتی پوچ و بێبنەما هەمووانی مەست کردبوو.

ژنان چەشنی کاڵای بێگیان و دڵ مامەڵەیان لەگەڵ دەکرا و گەورەکانیش هەر لەخەمی پڕکردنی قاسە و کاسە دابوون لەسەر حسابی خەڵکی بێ دەسەڵات.

کار بەدەستانی ماڵی خودا:

ئاشکرایە کەعبە لەلایەن ئیبراهیم (علیە السلام) و ئیسماعیل دروست کراوە. دوای ئەوە ئیسماعیل سەلامی خوای لێبێت کاروباری کەعبەی بەدەستەوە گرت، وەفاتی نابت کوڕەکەی ئەو شەرەفەی وەرگرت، دوای ئەو کاروبار کەوتە دەست (مضاض)ی کوڕی عەمری جورهەمی کەباوکی دایکی بوو،واتە خەزووری ئیسماعیل بوو،دوای ئەوانە چەندین دەستی جیاوازی کرد، تا کەوتە دەستی عەبد موتەڵیب.

عەبد موتەڵیب ئەرکی خزمەتکردنی کەعبە و نان دان و ئاو دانی حاجییانی کەوتە ئەستۆی،بەڵام ئاو دان بەحاجییان عەبد موتەڵیبی ناڕەحەت کردبوو چونکە ئاو لەمەککە کەم بوو و بیرەکانی زەم زەم ووشکی کردبوو،بۆیە ناچار بوو لەدەرەوەی مەککە ئاوبێنێ و بیکاتە چەند حەوزێکی دەورووبەری کەعبە.

عەبد موتەڵیب لەبیری دابین کردنی ئاو بوو خوای گەورە چەندجارێک لە خەویدا شوێنی ئاوی زەمزەمی پێی نیشاندەدات،ئەویش ئەو شوێنەی پێی نیشاندرابوو چووە ئەوێ و دەستی بەهەڵکۆڵین کرد، سەرەڕای دروستکردنی کێشە لەبەردەمی بەڵام کۆڵی نەدا و بووە خاوەنی ئاوی زەمزەم.

دوای عەبد موتەڵیب (سقایە) کەوتە دەستی ئەبو طالیب،بەڵام ئەبوو طالیب دەستی کورت بوو توانای بەڕێوەبردن و خزمەتکردنی نەبوو بۆیە دایە دەستی عەبباس،دوای عەبباس کەوتە دەست عبداللەی کوڕی، پاشان عەلی کوڕی

عبدالله،پاشان داودی کوڕی عەلی ،پاشان سولەیمانی کوڕی،پاشان خەلیفە مەنصوور گرتییە دەست و ئەبو رەزینی خزمەتگوزاری کردە سەرکاری ، پاشان زەمانە هات و چوو ئەم کارە مەردانە پڕ شانازییە لەدەست چوو.[1]

نەزری سەربڕینی کوڕێک :[2]

عەبد موتەڵیب لەبەر ئەوەی کوڕی کەم بوو تووشی چەرمەسەری و ناڕەحەتی زۆر دەهات لەلایەن عەرەبەکانەوە تەنانەت هەندێک جار لەسەر قاچ ڕاکێشانێک دەیانگوت چۆن ئەوەندە قاچ ڕادەکێشیت لەکاتێکدا تۆ تاقە کوڕێکت هەیە و کوڕی ترت نییە لەدەورتدا.

بۆیە ئەم قسە و کردارانەی بەرامبەری دەکرا کاری کردە سەر دڵی عەبد موتەڵیب و داوای لەخوا کرد دە کوڕی پێببەخشێت و نەزری کرد یەکێ لە کوڕەکانی بۆ خوا سەرببڕێت.

دوای ئەوەی خوای گەورە دە کوڕی پێدەبەخشێت و گەورەدەبن، دوای باسی نەزرەکە بۆ کوڕەکانی دەگێڕێتەوە،بۆیە فەرمانیان پێدەکات هەریەکەیان لەسەر تیرێك ناوی خۆی بنوسێت و بۆی بێنن،ئەوانیش فەرمانەکەیان جێبەجێ کرد.

ئەویش چووە ناو کەعبە بۆ لای هوبەل،فەرمانی بە خزمەتکاری هوبەل دا قورعەکەی بۆ بکات و ناوێکی بۆ هەڵبژێرێت.

---

[1] - السیرة النبویة لابی شهبه :١/١٥٣-١٥٤

[2] - ژیانی ئازیزمان.

عەبد موتەڵیب عبداللە ی لەهەموان خۆشتر دەویست نەیدەویست تەنها ناوی ئەو دەرچێت،کەچی لەگەڵ ڕاکێشانی یەکەم ناو ناوی عبداللە دەرچوو.

کاتێ ویستی نەزرەکە جێبەجێ بکات،خێرا خاڵوانی کوڕەکە گوتیان: بەخوا سەری نابڕیت و چارەیەکی بۆ بدۆزەرەوە،گەر فیدیە و سامانی ویست بۆی دەدەین.

عەبد موتەڵیب دەنێرنە لای ئافرەتێکی کاهین تا ڕێگەچارەیەکی بۆ بدۆزێتەوە کەلەخەیبەر ئەم ئافرەتە دەدۆزێتەوە و باسەکەی بۆ دەگێڕێتەوە ئافرەتەکەش داوای مۆڵەت دەکات بۆ بەیانی تا وەڵامیان بداتەوە.

بەیانی ئافرەتەکە دەڵێ: هەواڵم بۆ هاتووە...لای ئێوە خوێنی پیاوو چەندە؟ دەڵێن : دە وشتر.

دەڵێت: بگەڕێنەوە بۆ وڵاتی خۆتان کوڕەکەتان بێننە پێشەوە و دە وشتریش بێننە پێشەوە پاشان تیروپشک بکەن گەر ناوی کوڕەکە دەرچوو دە وشتری تر زیاد بکەن ،بەمشێوەیە دە زیادبکەن تا ناوی وشترەکان دەردەچێت.

کە گەڕایەوە مەککە عبداللەی هێنایەپێش لەگەڵ دە وشتر،لەگەڵ هەر تیروپشکێک ناوی عبداللە دەردەچوو تاگەیشتە سەد وشتر ئەوکات ناوی وشترەکان دەرچوو، عەبد موتەڵیب سێ جار دووبارەی کردەوە هەر ناوی وشترەکان دەردەچوو، ئینجا گوتیان خوای گەورە ڕازی بووە و سەری وشترەکانیان بڕی لەبری عبداللە.

ژن هێنانی عبدالله:

عبدالله گەنجێکی جوان و خاوەن لەش و لارێکی ڕێک و بەهێزبوو، بۆیە چەندین ئافرەتی قەشەنگ بەو هیوایەبوون ببنە هاوسەری.

عەبد موتەڵیب ئامینەی کچی وەهبی بۆ دەستنیشان دەکات و لەگەڵ عبدالله بەڕێ دەکەون بۆ داواکردنی ئامینەخان کە ئەوکات لەهەموو ڕوویەکەوە کچی تاقانەی قورەیش بوو.

لەڕێگادا ئافرەتێك بەلایاندا تێدەپەڕێت،هەندێك کەس دەڵێن قوتەیلەی خوشکی وەرەقەی کوڕی نەوفل بووە،بەشێکی تر دەڵێن فاطمەی کچی موڕڕی خەثعەمی بووە، کە ئافرەتێکی جوان و پاک داوێن بووە،ئەو ئافرەتە نورێك لە نێوچەوانی عبدالله بەدی دەکات،بۆیە خۆی پێناگیرێت و داوای هاوسەرگیری لە عبدلله دەکات، بەڵام عبدالله ڕەتی دەکاتەوە و قەدەری خوا وەهابوو کە ئەو نورەی بە ئامینە بەخشی.

جارێکیان لەخەویدا ئامینە ئەوەی بینی لە خەویدا نورێکی لێهاتەدەرەوە و هەموو سەرزەوی ڕووناک کردەوە و کۆشکەکانی بوشراش لەشام پێی دەرکەوتن. عبدالله ماوەیەکی کورت لەگەڵ ئامینەی خێزانی دەبێ بەمەبەستی بازرگانی ڕوو لەشام دەکات،کاتی گەڕانەوەی سەرێك لە خاڵوانی باوکی دەدات لە یەثریب، بەڵام عبدالله لەوێ نەخۆش دەکەوێت و وەفات دەکات، کە ئەوکاتە کۆرپەکەی ئامینە دوو مانگ دەبێ لەسکیدا.

سوپاکەی ئەبرەهە:

ئەبرەهە پادشای یەمەن بوو،کاتێ بینی خەڵکی بەلێشاو ڕوو لەکەعبە دەکەن، ڕقی هەڵسا و گوتی من ماڵێکی چاکتر دروست دەکەم تا خەڵکی بێن و ڕوو لەو ماڵە بکەن و واز لەکەعبە بهێنن.

ئەوەبوو لە صەنعای پایتەختی یەمەن دەستی دایە دروستکردنی کەنیسەکەی گەورە و ئەوپەڕی کەل و پەلی بەنرخی تێدا بەکارهێنا و ناوی نا " قوللەیس ".

بەڵام پێچەوانەی حەزی ئەبرەهە کەس نەدەچوو بۆ ئەوکەنیسەیە،بۆیە ڕقی هەڵسا و بڕیایدا کەعبە بڕوخێنێ تا خەڵکی بەناچاری ڕوو لەو کەنیسەیە بکەن.

بۆیە سوپایەکی بەهێز و گەورە کۆدەکاتەوە کە ژمارەیان ٦٠ هەزار سەربازدەبێ و نۆ یان سیانزە فیل یان لەگەڵ دەبێ، ئەو سوپایە نەخەڵکی مەککە و نە عەرەب توانای ڕاگرتن و ڕووبەڕووبوونەوەی نەبوو.

کاتێک ئەبرەهە و سوپاکەی دەگەنە نزیک مەککە ،ڕانە وشترێکی عەبد موتەڵیب دەکەوێتە بەردەستیان،بۆیە عەبد موتەڵیب دەچێتە لای ئەبرەهە و داوای وشترەکانی لێدەکاتەوە،ئەبرەهەش سەری سوڕ دەمێنێ و دەڵێ تۆ هاتووی داوای وشتر دەکەیت بەڵام داوا نەکەیت کەعبە نەڕوخێنم؟ کە مایەی سەربەرزی و پایەداری خۆت و باپیرانتە؟

لەوەڵامدا بەیەک ڕستە عەبد موتەڵیب وەڵامێکی بەهێز و عەقیدەیی و مێژوویی دایەوەو گوتی: (من خاوەنی وشترم و ماڵی خوداش خاوەنەکەی دەیپارێزێت)، خاوەنەکەی مەبەستی خوا خۆی دەیپارێزێت نەک من.

عەبد موتەڵیب گەڕایەوە و لەگەڵ چەند پیاوێکی قوڕەیش کۆبونەوە و زانیان هیچیان بۆ ناکرێ بەرامبەر ئەو سوپایە،بڕیاریان دا دەست بە ئەڵقەی دەرگای کەعبەوە بگرن و لەخوای گەورە بپاڕێنەوە تا خۆی ماڵەکەی خۆی بپارێزێت،دواتر شاری مەککە چۆڵ کرا لەترسی زیان گەیاندنی ماڵ و منداڵەکەشیان.

ئەبرەهە هات تا گیشتە دۆڵی " محسر" ی نێوان موزدەلیفە و مینا،لەوێ فیلەکەی چۆکی دا و هەڵنەستایەوە تا بەرە و کەعبە بڕوات،فیلەکەی بەشێوەیەک بوو ڕووی لەهەرلا کردبا دەڕۆیی بەڵام بۆ کەعبە هیچ هەنگاوێکی نەدەنا،ئەمە نیشانەیەکی گەورەبوو بۆ ئەبرەهەی صەلیبی بەڵام خۆی کەڕ و کوێر کرد و لەکارەکەی پاشەکشەی نەکرد.

لەولا قوڕەیشییەکان تەپەی دڵیان دەهات و لەملاش کەعبە لە مەیدانێکی فراواندا وەک پاڵەوان بەرامبەر سوپایەکی گەورە وەستابوو.

لەناکاو گەرمی خۆر کەم بوویەوە،قوڕەیشییەکان وایانزانی هەورە بەڵام کە سەریان بەرزکردەوە هەور نەبوو ئاسمان بە باڵندەی ورد داپۆشراوە، ئەوانە سەربازانی خوابوون بۆ لەناو بردنی سوپا هاتن،هەر باڵندەیەک سێ بەردی

هەڵگرتبوو قەبارەی بەقەد دەنكێك نۆک دەبوون،دانەیەک بەدەنووک دوو دانەش بە قاچەلاواز و بچووکەکانی.

لەگەڵ بەردانەوەی هەر بەردێك و بەرکەوتنی هەر بەردێك بە سەربازانی سوپاکەی ئەبرەهە ڕاستەوخۆ دەمردن،کە سەربازەکان ئەمەیان بینی ئیتر جگە لەهەڵاتن و خۆ ڕزگارکردن هیچی تریان بەخەیاڵدا نەدەهات، تەیرەن ئەبابیلیش بەسەر سەریانەوە بێ بەزەییانە بەردەکانیان هەڵدەدا.

ئیتر ئەبرەهە سوپاکەی شکا و لەناوچوو و سەرزەوی پڕی بوو لەتەرمی سەربازان،چەند سەعاتێك لەمەوبەر سوپاکەی ئەو دەورو دەشتەی هێنابووە لەرزە کەچی ئێستا هاوار و ناڵە و کڕوزانەوە دەچێتە ئاسمان، ئەبرەهە خۆشی لەم تووڕەیی و غەزەبەی خوا ڕزگاری نەبوو،بەڵكو خوای گەورە دەردێکی بۆنارد کە بەهۆیەوە سەر پەنجەکانی ڕزین و کە گەیشتەوە صەنعا ئەوەندەی جوجکێکی لێ مابویەوە،ئیتر سنگی لەت بوو و دڵیشی پچڕاو پاشان مرد.

ئەم هێرشە پەنجا یان پەنجا و پێج ڕۆژ پێش لەدایک بوونی پێغەمبەری خوابووە.

بەشی چوارەم:

چەند وێنەیەک لەژیانی پێغەمبەری خواﷺ لەکاتی لەدایک بوونی تا هاتنی وەحی:

یەکەم: لەدایک بوونی پێغەمبەر ﷺ :

پێغەمبەری ئازیز محمد ﷺ لە شاری مەککە لەڕۆژی دووشەممە، ١٢ی ڕەبیعول ئەوەلی ساڵی فیل، بەرامبەر ٢٠ یان ٢٢ی نیسانی ساڵی ٥٧١ یان ٥٧٠ی زایینی لە دایکبووە.[١] کاتێک عەبدموتەڵیب باپیری هەواڵەکەی پێدەگات زۆری پێخۆش دەبێ و دەچێتە کەعبەوە سوپاسی خوا دەکات[٢] و ناوی محمدی بۆ هەڵدەبژێرێت کە لەو کاتەدا ئەو ناوە لەناو عەرەب باو نەبووە، تەنها سێ کەس هەڵگری ئەو ناوە بوون.[٣]

دووەم : دایەن و شیردەرەکانی پێغەمبەری خواﷺ :

لەو سەردەمەدا یاسا و باوی عەرەب وابوو منداڵەکانیان بەدایەن دەدا و خۆیان بەخێویان نەدەکرد لەنێو مەککەدا،بەتایبەت ئەوانەی دەوڵەمەند بوون ئەگەر منداڵەکەیان کوڕبووایە دەیاندا بەدایەن و دەیان ناردن بۆ لادێکان تاکو لەش ساغ و تەندروست و وریا و زیرەک بن. (عەرەب دەیانگوت منداڵی لەشاردا بەخێوکراو زەینی ڕوون نابێت و ئازا و دلێر دەرناچێت).[٤]

---

[١] https://mawdoo٣.com/

[٢] الرحيق المختوم

[٣] " سبب تسميته صلى الله عليه وسلم باسم محمد - إسلام ويب - مركز الفتوى (www.islamweb.net ".

[٤] muslimguide.se

دایەنی پێغەمبەر ﷺ ئەمموو ئەیمەن بەرەکەی حەبەشی بوو،کەنیزەکی باوکی بوو،یەکەم کەسیش کە شیری پێدا ثوەیبەی کەنیزەکی ئەبو لەهەبی مامی بوو.[1]

سێیەم : بەخێوکەر و شیردەری پێغەمبەری خوا ﷺ حەلیمەی سەعدیە:

دایەن و شیردەری پێغەمبەری خوایە ﷺ کچی عەبدوڵای کوڕی حارثە کە ناسراوە بە ئەبی ذوئەیب.[2] حەلیمە کچێکی هەبوو بە ناوی شەیماء کە خوشکی شیریی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو.[3]

حەلیمە دەڵێت لەگەڵ برێ ئافرەتی بەنی سەعد بن بەکر چوومە دەرەوە تا بچین منداڵانی مەککە وەرگرین بۆ شیرپێدان، ئەمەش لەساڵێکی قات و قڕی و وشکەساڵیدا بوو، هاوسەرەکەشم لەگەڵم بوو، هیچ شیریشمان پێ نەبوو، منداڵێکیشم هەبوو کە لە تاو نەبوونی شیری پێویست لە مەمکەکانمدا گریانی شەوی نەیدەهێشت بخەوم.

ئێمە گوێدرێژێکمان پێ بوو قاچی بریندار و بێهێزبوو و کەوتبووینە دوای کاروانەکە، کە هاتینە مەککە چی ئافرەت لەگەڵم بوو پێشنیازی پێغەمبەری خوای ﷺ بۆ کرا و کەسیان ئامادە نەبوون وەریبگرن، چونکە هەموان هیوامان وابوو باوکی منداڵەکە بەخشیشمان بکات، بەڵام ئەو هەتیو بوو و دەمانگوت

[1] وقفات تربوية مع السيرة النبوية (ل ٤٨)
[2] الإصابة في تمييز الصحابة، ج٧، ص ٥٨٤.
[3] أسد الغابة، ج٧، ص ٥٤.

دەبێت دایکێك چی بکات بە منداڵە هەتیوەکەی و چی پـێ بکرێـت بـۆی، بەڵام چی ژنم لەگەڵ بوو هەرکامیان منداڵێکیان برد، منیش پێم ناخۆش بوو بە دەستی بەتاڵەوە بگەڕێمەوە، بۆیە بەهاوسەرەکەم گوت بەخـوا دەگەڕێـمەوەو ئەو منـداڵە هەتیوە وەردەگرم، بۆیە چووم و وەرمگرت.

دەڵێت دوای ئەوەی وەرمگرت، سوێند بەخوا هەرکە خستمە کۆشـم مەمکەکـانم پڕ بوون لە شیر و تێر شیری خواردەوەو براکەشی-واتە برا شیریەکەی- تێر شـیر بوو، شەو هاوسەرەکەم چوو سەرێکی دا لە وشترە پیرەکەمـان، دەبینێـت شـیری هەیە، ئەوەبوو چەندە ویستمان شیرمان لێ دۆشـی و تێـر شـیرم خـواردەوەو ئەو شەوە بە تێری و بێ برسێتی و تینوێتی خەوتین، منداڵەکەشمان خەوت.

هاوسەرەکەم گـوتی ئەی حەلـیمە بەخـوا وادەزانـم وەچەیەکی پیـرۆزت تـووش بـووە، وا منـداڵەکەمان خەوت و تێـر شـیریش بـوو، حەلـیمە دەڵێـت ئینجـا دەرچووین و گوێدرێژەکەم پێش هەموو کـاروانەکە کەوت، ئەوانـیش دەیـانوت ماڵوێران چـاوەڕێمان بـکە، پـێمان بڵـێ ئەمە هەمـان گوێـدرێژەکەت نـیە کە پێـی هاتیت؟ منیش دەمگوت بەڵێ ئەوە.

سوێند بەخوا ئەوان کە بەیانییان دەکـردەوە مەڕوماڵاتیـان دەبـردە دەرەوەو مەڕو ماڵاتەکەی منـیش دەردەچـوو و بە پڕشـیری دەگەڕانەوەو ئەوانەی ئەوانـیش بە برسێتی و بێ شیر دەگەڕانەوە، ئـێمەش تێـر لەو شـیرەمان دەخـواردەوە، کەچـی هیچکام لەوانی تر دڵۆپێك شیریشیان دەسـت نەدەکەوت، بـۆیە بە شـوانەکانیان

دەگوت بۆچی مەڕوماڵاتەکان نـابەنە لای مـاڵاتەکەی حەلـیمە، کەچـی هەمـان ماڵاتیان دەبردە لای مـاڵاتەکەی حەلـیمە، بەڵام هەر بـێ شـیری دەگەڕایەوە بـۆ لایان، کەچی ئەوەی من بە پڕ شیری دەگەڕایەوە.

پێغەمبەر ﷺ خێرا گەورە دەبوو، کە ساڵ تەواو بوو و بردمانەوە بـۆ لای دایکـی من و هاوسەرەکەم بە دایکیان گوت ئەم منـداڵەمان بـدەرەوە چـونکە دەترسـین دەرد و نەخۆشیەکانی مەککەی تووش بێت، بەڵام مەبەسـتمان ئەو بەرەکەتە بـوو کە لێی بەدیمان کردبوو، هێندە داوامان لێکرد تا گوتی باشە، ئەوەبـوو بردمـانەوە لەگەڵ خۆمان، دوو مانگ لامان مایەوە.

جارێک لە پشت مـاڵەوە لەگەڵ بـراکەی خەریکـی یـاری کـردن بـوون و بـڕێ مەڕیان دەلەوەڕاند، بینیمان براکەی بە ترسەوە هاتەوە و بە مـن و هاوسـەرەکەمی گوت فریای برا قوڕەیشـیەکەم بـکەون، دوو پیـاو هـاتن بـۆ لای و ڕایانکێشـا و سکیان هەڵدڕی، ئێمەش بەپەلە چووین بۆلای دەبینین بە پێوە وەستاوەو ڕەنگـی زەرد بووە، گوتمان کوڕی شیرینم چی بووە؟ ئەویش گوتی دوو پیاوی جل سـپی هاتن بۆلام و ڕایانکێشام و سکیان هەڵدڕیم، سوێند بەخوا نەمزانی چییان کرد.

حەلیمە دەڵێت ترساین و بردمـانەوە مـاڵەوە، هاوسـەرەکەم گـوتی ئەی حەلـیمە وادەزانم ئەم منداڵە حاڵی باش نیە، وەرە با بیبەینەوە بۆلای کەس و کاری پێش ئەوەی ئەو شتەی لێـی دەترسـین لێـی دەرکەوێـت، ئەوەبـوو بردمـانەوە بـۆلای دایکی، دایکی گوتی بۆچی هێناتانەوە،خۆ ئێوە زۆر سوور بـوون لەسـەر ئەوەی

بیبەن لەگەڵ خۆتان؟ ئێمەش گوتمان نا بەخوا ئێمە گرتمانە خۆ و ئەرکی خۆمان بەجێگەیاند و دواتر ترساین تووشی شتێك بێت، بۆیە گوتمان با لای دایکی بێت باشترە، دایکی گوتی بەخوا مەسەلەکە ئەوە نیە، ڕاستیەکەیم پێ بڵێن، ئیتر هێندەی پێ گوتین تا ئێمەش مەسەلەکەمان بۆ باس کرد.

دایکی گوتی ئیتر ئێوەش ترسان؟! نا بەخوا ئەم کوڕەم شان و شکۆیەکی هەیە،دڵنیام خوای گەورە خراپە توشی کوڕەکەم ناکات،ئەم کوڕەی من پلە و پایەیەکی دەبێت،چونکە بەئاسانترین شێوە لەدایک بوو وە کاتێکیش لەسکمدابوو ، خەوم بینی کاتێك لەبەرم دامنا ڕووناکیەکم لێ دەرچوو کە گەردنی وشتری لە بوصرا ڕووناك کردەوە، ئینجا موحەممەدم بوو، لەدایکبوونەکەی وەك لەدایك بوونی منداڵان نەبوو، دەستی لەسەر زەوی دانا و سەری ڕووەو ئاسمان بوو، داینێن و بڕۆن بەدەم ئیشی خۆتانەوە.[1]

حەلیمە دەڵێت: ئامینەی دایکی بۆی باس کردبووین کە چۆن لە سکی گرتووەو چۆن لەدایك بووە، ئێمەش لە ڕێدا بووین کە بڕێ جوولەکەمان بینی، منیش بۆم باسکردن لەدایکبوونی چۆن بووە، یەکێکیان گوتی با بیکوژین، ئینجا گوتیان ئەم منداڵە هەتیوە؟ منیش گوتم نا ئەوە باوکیەتی و منیش دایکی ئەوم، ئەوانیش

[1] صحيح ابن حبان، الرقم ٦٤٢٦، دلائل النبوة للبيهقي، الرقم ٤٤، قال شعيب الأرناؤوط في سنده إنقطاع.

گوتیان ئەگەر هەتیو بوایە بە دڵنیاییەوە دەمانکوشت، ئەوەبوو چوون، حەلیمەش وتی خۆ خەریك بوو سپاردەکەم لەناو بەرم.[1]

حەلیمە پێش ئەوەی دایەنی پێغەمبەر ﷺ بکات و شیردەری بێت، شیری دا بە حەمزەی مامی پێغەمبەر ﷺ و دوای ئەوەش شیری دا بە ئەبوو سەلەمەی کوڕی عەبدولئەسەدی مەخزوومی.[2]

چوارەم : وەفاتکردنی دایکی پێغەمبەری خوا ﷺ:

پێغەمبەری خوا ﷺ تەمەنی شەش ساڵ بوو کاتێک دایکی وەفاتی کرد،لەناوچەی " الأبواء" لەنێوان مەککە و مەدینە لەڕێگەی گەڕانەوەیان لەلای ماڵی خاڵوانی لەبەنی عەدی کوڕی نەجار هەر لەوێش نێژرا.[3]

[1] الطبقات الكبرى لابن سعد، ج١، ص ١١٣.

[2] الطبقات الكبرى لابن سعد، ج١، ص ١٠٨.

[3] ابن هشام في السيرة (٦٨/١)،وقد صرح ابن اسحاق بالتحدث.

پێنجەم: لەئەستۆگرتنی لەلایەن باپیرەی :

کاتێك ئامینە وەفاتی کرد باپیرەی عەبد موتەڵیب هەڵسا بە لە ئەستۆگرتنی و فەزڵیشی دەدایە سەر کوڕەکانی. باپیرە سام و هەیبەتی هەبوو،کاتێک لەسەر جێگا دادەنیشت ئیتر هیچ کەس لەمنداڵەکانی دانەدەنیشتن،مامەکانی کەسیان زاتیان نەدەکرد لەشوێنی باوکیان دابنیشن، بەڵام پێغەمبەرﷺ دادەنیشت، مامەکانی هەوڵیان دەدا دووری بخەنەوە لەجێگاکە،بەڵام باپیرەی ڕازی دەبوو لەوێ دانیشێ و دەیگوت : ئەم کوڕەم پلە و پایەیەکی مەزنی دەبێت.[1]

باپیرەی زۆری خۆشدەویست ،کاتێک دەینارد بۆ هەر کارێک ئەنجامی دەدا،جارێك ناردی بۆ دۆزینەوەی هەندێک وشتر و دواکەوت،ئیتر عەبد موتەڵیب دەستی کرد بەسوڕانەوە بەدەوری کەعبەدا و دەیگوت :

ئەی خودایە محمد م بۆ بگێڕەوە ،بۆم بگێڕەوە و چاکەم لەگەڵ بکە.

جا کاتێک گەڕایەوە و وشترەکانی بۆ هێنایەوە پێی گوت: ڕۆڵەکەم وەکو ئافرەت بەشێوەیەک بۆت غەمگین بووم تاماوم هەر لەگەڵم دەبیت.

پێغەمبەر ﷺ تەمەنی گەیشتە هەشت ساڵ باپیری وەفاتی کرد، ڕاسپاردەشی کرد بۆ ئەبو تاڵیبی کوڕی محمد لەئەستۆ بگرێت،ئەویش چاودێری دەکرد و سۆزی زۆری بۆی هەبوو.[2]

---

[1] السيرة النبوية لابن فارس (ل/١١٠)

[2] صەلابی

شەشەم: کارکردنی پێغەمبەری خوداﷺ:

ئەبو طالیب دەست کورت بوو،بۆیە وەکو یارمەتییەک پێغەمبەری خوا هەڵدەستا بەکاری شوانی،مەڕی دەلەوەڕاند بۆ خەڵکی مەککە لەبەرامبەر بڕێک کرێدا.

کاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ باسی پێغەمبەرانی تردەکات کە هەموو شوان بوونە هاوەڵان لێی دەپرسن تۆش ئەی پێغەمبەری خودا؟

پێغەمبەری خودا پێیان دەفەرموێ: **(نعم كنتُ أرعاها على قراريطَ لأهلِ مكةَ)**[1] واتە: بەڵێ من شوانیم دەکرد بەرامبەر چەند درهەمێک بۆ خەڵکی مەککە.

کاتێك پێغەمبەری خواﷺ تەمەنی بووە دوانزە ساڵ ئەبو تالیب لەگەڵ خوێدا بردی بۆ سەفەری بازرگانی لەشام، وە لەوێ و لەڕێگەیاندا بە بوحەیرای گۆشەگیر گەیشتن،بەو نیشانانەی کەلای خاوەنانی کتێب ناسراو و زانرابوو ناسیەوەو زانی کە پلەو پایەی دەبێ.

بوحەیرا کەئەوەی بۆ دەرکەوت سوور بوو لەسەر ئەوەی ئەبو طاڵب بیگەڕێنێتەوە بۆ مەککەو سەفەرەکەی پێ نەکات، ئەویش لەبەر مەترسی جوولەکە،(چونکە ئەگەر بیانزانیایە لەوانە بوو بیکوژن)

[1] الراوي | - : المحدث : الألباني | المصدر : مشكلة الفقر | الصفحة أو الرقم | ٣٢ : خلاصة حكم المحدث : صحيح

حەفتەم: بەژداریکردن لە جەنگی فیجار:

ئەم جەنگە هەڵگیرسا لەنێوان قورەیش و هاوپەیمانان لەهۆزی کینانەو هۆزی هەوازین.

قورەیش لەم شەڕە پشتی هۆزی کینانەی دەکرد،پێغەمبەری خوداش ئامادەی هەندێ لەو جەنگانەبوو و تیری بۆ مامەکانی ئامادە دەکرد .

پەیمانی فضول: پێغەمبەری خوا ﷺ ئامادەی پەیمانی فضول (حلف الفضول) بوو، کە پەیمانێك بوو هەندێ لە هۆزەکانی قورەیش بەستیان بە مەبەستی یارمەتیدانی ستەملێکراو چەوساوەکان و ماف سەندنەوەی ماف خوراوان.

لە موسنەدی ئیمام ئەحمەد هاتووە: **(شهدت في دار عبدالله بن جدعان حلفاً ما أحب أن لي به حمر النعم، ولو دعيت إليه في الإسلام لأجبت)**[1]

(ئامادەی پەیمانێك بووم لە ماڵی عبداللەی کوڕی جەدعان خۆشەویستر بوو لە لام لە ئاژەڵە سوورە (ئەو کاتە ئاژەڵی سوور بە تایبەت حوشتر زۆر بە نرخ بووە)، خۆ ئەگەر لە ئیسلامیشدا بانگ کرامەوە بۆ پەیمانێکی وەها ئەوە دێم بە دەمیەوە) لەو دانیشتن و پەیماننامەیەدا، گرێ و پەیمان بەسترا لە سەر بە دەمەوە هاتنی مافخوراوان و بەرگریکردن لێیان، تاکو مافیان نەخورێت و ستەمیان لەسەر لاببرێ، وە پێغەمبەر ﷺ بەم پەیمانەدا هەڵیداوەو وەسفی کردووە -وەك لە

[1] - السيرة النبوية لابن هشام(٢٤/١)فقه السيرة للغضبان.(ل.١٠٢).

فەرموودەکەدا هاتووە- چونکە پەیمانەکە بانگەشەی نەکرد بۆ دەمارگیری و هەڵچونی نەفامی، بەڵکو لەبەر سەرخستن و یارمەتیدانی ستەملێکراوان بوو .

هەشتەم: هاوسەرگیری لەگەڵ دایە خەدیجە :

خەدیجەی کچی خوەیلیدی کوڕی عەبدولعوززای قوڕەیشی ئەسەدیە، خێزانی یەکەمی پێغەمبەری خوا ﷺ و یەکەم ئافرەتی موسڵمان بووە، دایکی ناوی فاطیمەی کچی زائیدەیە[1].

خەدیجە لەناو هۆزەکەیدا زۆر ناسراو بوو، چونکە هەم لەخێزانێکی ناسراو بوو، هەم سامانێکی زۆر زۆری هەبوو و هەمووان حەزیان دەکرد ئەو ئافرەتە بخوازن.[2]

خەدیجە هێندە بە پاکداوێن ناسرابوو کە لەناو هۆزەکەیدا بە ئافرەتە پاکەکە ناوی دەرچووبوو.[3]

---

[1]. الإصابة في تمييز الصحابة، ج٧، ص ٦٠٠.

[2]- الطبقات الكبرى لابن سعد، ج١، ص ١٣١.

[3]. الطبقات الكبرى لابن سعد، ج٨، ص ١٥.

سەرەتای یەکترناسین

خەدیجە سامانێکی زۆری هەبوو، بۆیە داوای لە پیاوانێکی شارەزا دەکرد تا کاری بازرگانی بۆ بکەن، بەرامبەر بەوە بڕێك قازانجی دەدا پێیان، جا کاتێك راستگۆیی و دەستپاکی پێغەمبەری خوای ﷺ بیست بڕیاریدا لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ مامەڵە بکات[١]، بۆیە داوای کرد لە پێغەمبەر ﷺ تا کاری بازرگانی بۆ بکات، پێغەمبەریش ﷺ رازی بوو، ئەوکات هێشتا نەبووبوو بە پێغەمبەر و لەتەمەنی لاویدا بوو، پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ مەیسەرەی مەولای خەدیجەدا چوو بۆ شام تا کاری بازرگانی بکات بۆ خەدیجە، کە گەیشتنە شام پێغەمبەر ﷺ لە ژێر سێبەری دارێکدا دانیشت، کابرایەکی ڕاهیب ئەوی بینی، بە مەیسەرەی وت ئەم کابرایە کێیە؟ ئەویش گوتی: کەسێکی قوڕەیشیە، ڕاهیبەکە گوتی تەنها پێغەمبەران لەژێر سێبەری ئەم دارەدا دانیشتوون، ئینجا گوتی ئایا سوورایيەك لەنێوچاوانیدا هەیە؟ مەیسەرە گوتی بەڵێ، ڕاهیبەکە گوتی دەی هەرگیز لێی جیا مەبەرەوە، ئەوە کۆتای پێغەمبەرانە و خۆزگە منیش دەگەیشتمە کاتی پێغەمبەرایەتیەکەی، ئینجا کە هاتنەوە خەدیجە قازانجی زۆر زۆری دەکرد لەو کارەی پێغەمبەر ﷺ هەروەها مەیسەرە ئەو قسەی ڕاهیبەکەشی بۆ خەدیجە

---

[١] أسد الغابة، ج٧، ص ٩٠.

گێڕایەوە[1]، ئەوەبوو دڵی چوویە سەر پێغەمبەر ﷺ و پێشنیازی خۆی کرد بۆ پێغەمبەر ﷺ تا ببێتە هاوسەری[2].

پێشنیاری خەدیجە(رضي الله عنها) بۆ هاوسەرگیری:

کاتێك پێغەمبەر ﷺ و مەیسەرە گەڕانەوەو مەیسەرە باسی قسەی راهیبەکەی کرد، خەدیجە کەسێکی نارد بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و پێی وت پێی بڵێت:(ئەی ئامۆزا من دڵم چوەتە سەر تۆ لەبەر نزیکی و خزمایەتیت لێم، لەبەر کەسایەتی و نێوەندبوون و سپاردەکاریت لەنێو هۆزەکەتدا، لەبەر ڕەوشت جوانی و راستبێژیت)[3]، ئینجا پێغەمبەر ﷺ چوو لای مامەکانی مەسەلەکەی باس کرد و دواتر حەمزەی مامی لەگەڵی چوو بۆ لای خوەیلید و داوای خەدیجەی کرد بۆ پێغەمبەر ﷺ و ئەویش مارەی کرد لێی.[4]

کات و تەمەنی هاوسەرگیریەکە:

سەبارەت بە کاتی هاوسەرگیری خەدیجەو پێغەمبەری خوا ﷺچەند ڕایەکی جیاواز هاتووە،لەوانە:

-خەدیجە تەمەنی چل ساڵان بووە.

---

[1] دلائل النبوة لأبي نعيم الأصبهاني، الرقم ١٠٦.

[2] سير أعلام النبلاء، ج٢، ص ١١٤.

[3] دلائل النبوة للبيهقي، الرقم ٣٩٤.

[4] أسد الغابة، ج٧، ص ٩١.

-تەمەنی بیست و هەشت ساڵان بووە.[1].

- تەمەنی خەدیجە ئەوکات سی و پێنج ساڵان بووە.

-بیست و پێنج ساڵان بوو.[2]

سەبارەت بە تەمەنی پێغەمبەریش ﷺ ڕایەك دەڵێت: تەمەنی بیست و یەك ساڵان بووە، ڕایەکی تریش دەڵێت: تەمەنی بیست و پێنج ساڵان بووە.[3]

ماوەی پێکەوە ژیانیشیان نزیکەی بیست و پێنج ساڵ بووە، چونکە بە گونجاندنی کاتی هاوسەرگیریەکەو تەمەنی پێغەمبەر ﷺ و کاتی وەفاتی خەدیجەدا دەزانین نزیکەی بیست و پێنج ساڵ پێکەوە ژیاون.

سەرنجێك:

تەمەنی دایە خەدیجە چل ساڵان نەبووە، چونکە ئافرەت لە تەمەنی چل ساڵ بە دواوە ئەگەری منداڵ بوونی زۆر کەم دەکات، چ جای ئەوەی چەند منداڵێکی ببێت، پێغەمبەریش ﷺ پاش پانزە ساڵ لەو هاوسەرگیریە ئینجا بوو بە پێغەمبەر ﷺ تا بڵێین موعجیزەیەکی خودایی بوو بۆ پێغەمبەر ﷺ و هیچ دەقێکیش لەو بارەوە نیە.

[1] سير أعلام النبلاء، ج٢، ص ١١١.
[2] البداية والنهاية لابن كثير، ج٢، ص ٢٩٥.
[3] أسد الغابة، ج٧، ص ٩٠.

(بۆ زانیاری زیاتر ئەتوانن بگەڕێنەوە بۆ لێکۆڵینەوەکەی دکتۆر أکرم ضیاء العمري لە (السيرة النبوية الصحيحة) دا و هەروەها لە کتێبی (ما شاع ولم يثبت من السيرة) دا باسکراوە).

ژیانی ژن و مێردایەتی:

خەدیجە لەماوەی ژیانی لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ تەنانەت لەو کاتەش کە پێغەمبەر نەبوو زۆر ڕێزی دەگرت لێی و بە گەورە تەماشای دەکرد و پێغەمبەر ﷺ هەر چی بفەرمووایە ئەو بڕوای پێدەکرد،[1] هەڵسوکەوتێکی ژنێکی سەلار بەرامبەرمێردێکی سەلار.

خەدیجە خزمەتکارێکی کڕیبوو بە ناوی زەیدی کوڕی حارثە، هێشتا پێغەمبەر ﷺسروشی بۆ دانەبەزیبوو، بەڵام خۆشەویستی بۆ زەید زۆر بوو، خەدیجە کە بینی پێغەمبەر ﷺ زەیدی زۆر خۆشدەوێت زەیدی پێ بەخشی.[2]

---

[1] الإصابة في تمييز الصحابة، ج٧، ص ٦٠٣.

[2] الإصابة في تمييز الصحابة، ج٧، ص ٦٠٤.

نۆیەم : دانانەوەی بەردە ڕەشەکە:

پێغەمبەر ﷺ تەمەنی گەشتە سی و پێنج ساڵ،لەگەڵ ڕۆڵەو نەوەکانی گەلەکەیدا بەشداری کرد لە دروستکردنەوەی کەعبە کاتێك لافاو لێیداو بنەکەی ڕامالْی و نزیك بوو بیڕوخێنێ، لە بوخاریدا لە فەرمودەی جابرەوە کە فەرمویەتی: **(لما بنيت الكعبة ذهب النبي ﷺ والعباس ينقلان الحجارة)**

(کاتێ کەعبە دروستکرایەوە هەڵچنرایەوە پێغەمبەر لەگەڵ عەباسدا –مامی- بەردیان دەگواستەوە بۆی).

وە لەو بەشداری و هاوبەشیانەی ئەوە بوو کە کاتێ کەعبە دروستکرایەوەو ویستیان بەردە ڕەشەکە بخەنەوە شوێنی خۆی –پاش ئەوەی جیاوازیان تێکەوت کە کامیان بەردە ڕەشەکە دابنێ و گەشتە ڕاددەی ناخۆشی- پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی پێ کردن کە بەرگێك بێنن و بەردەکەی بخەنە سەر، وە هەر سەرۆك تیرەو هۆزێکیش لەلایەکیەوە دەستی بداتێ و بەرزی بکاتەوە تا هەموو بەشدار بن، ئەوجا کاتێ بەگوێیان کردو بەرزیان کردەوە پێغەمبەر ﷺ خۆی بەردەکەی هەڵگرت و خستیە شوێنی خۆی و ناکۆکی و مەترسی بە یەکاچونیشی لێ دوورخستنەوە و هەموو بەیەکەوە ڕازی بوون. بەم شێوەیە دەبینین پێغەمبەر ﷺ لەخۆشی و ناخۆشی،لەشەڕ و ئاشتی، بەژداری کردوون، ئەوەی ئەوان چێشتویانە ئەمیش بەوشێوە،ئازارو ئەشکەنجەو تەنگەشەیان توش هاتبێ ئەمیش لە گەڵیان بووەو لە ناویان بوو، هەروەك خوای گەورە ئامادەی کردبێ بۆ

کارێکی قورس و مەبەستێکی گەورە، ئەوەتە خوای گەورە ئەو پلەو پایە بەرزەی پێ بەخشیبوو لە ناو گەلەکەیدا، لە دڵی خەڵکیدا شیرین و خۆشەویست ببوو، ڕێزو هەیبەتێکی تایبەتی هەبوو، تەنانەت وەسفی دەسپاك "الأمين"یان دا بەسەریدا کە هیچ کەسێك خاوەنی ئەو وەسفە نەبوو، ئەویش لە بەر ئەمینی و پاراستنی ئەمانەت و ڕاستگۆیی لە گەڵ گەلەکەی.[1]

دەیەم: خواپەرستیی پێغەمبەر ﷺ لە ئەشکەوتی (حراء).

پێغەمبەری ﷺ هەر لە منداڵیەوە بیری ئەکردەوە لە گەلەکەی کە بۆ شوێن بەندایەتی نابەجێ و خەیاڵات و ئەندێشەو شتی پڕو پووچ کەوتوون، کارو کردەوەو بیروباوەڕیان هیچ نەدەچووە دڵیەوە، عەقڵ و ژیری ئەمەی وەرنەئەگرت و نەیدەسەلماند،چۆن شتانێك دەپەرستن لەداروبەردو کڕونشیان بۆ دەبەن جگە لە خوا!، ئەمەش هەمووی بەهۆی ئاگاداری و چاودێری خواوە بوو بۆی، کە وەك مرۆڤەکانی تر نەبوو،پێغەمبەر ﷺ لەسەر پاك و بێگەردی مایەوەو هیچ خەوش و لەکەیەکی تێکەڵ نەبوو .

ئەم حاڵەی کە پێغەمبەر ﷺ تیایدا دەژیا پاڵی پێوەنا دورەپەرێز بوەستێ لەوەی گەلەکەی لەسەرینە و تێکەڵاویان نەبێ، تەنها لەشتانێکدا کە خێرو چاکە بن وەك یارمەتی هەژاران، پاڵپشتی بێ دەسەڵات و لاوازەکان، ڕێزگرتنی میوان، گەیاندنی بەزەیی و بەسەر کردنەوەی خزمان،ئیتر خواردن و خواردنەوەی

[1] سایتی (الشبکە الاسلامیە)

لەگەڵ خۆیدا دەبردو بەرەو ئەشکەوتی حیراء بەڕێ دەکەوت، وەك لە فەرموودە لە هەردوو سەحیحدا هاتووە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: **(جاورت بحراء شهراً...)** (لە حیراء مانگێك مامەوە...) .

"حراء" یش ئەشکەوتێکی بچووکە لەسەر کێوی تور لەدووری دوو میل لە مەککەوە،جگە لەشاخی بەرزو ئاسمانی بێگەرد هیچی تر بەدەوری ئەم ئەشکەوتەوە نابینی، ئەوانیش پاڵنەرن بۆ زیاتر بیرکردنەوەو قوڵبوونەوە، پێغەمبەر ﷺ چەندەها شەوو ڕۆژ لەم ئەشکەوتەدا دەمایەوەو بەندایەتی دەکرد، بیری لەزەوی و ئاسمانەکان و گەورەیی دەسەڵاتی پەروەردگار دەکردەوە، بیری لە گەل و نەتەوەکەی دەکردەوە چۆن وا لەسەر گومڕایین و دوورن لە خوا، دڵنیاو دڵخۆش نەبوو بەوەی گەلەکەی لەسەری بوون،بەڵام ڕێگەیەکی ڕۆشن و نەخشەو پەیڕەوێکی دیاریکراوی لەبەر دەستدا نەبوو لەسەری بڕوات و دڵنیاو ڕازیبێت لێی، وە زۆرترینی کاتی دەمایەوە لەمانگی ڕەمەزانی پیرۆزدابوو، خەدیجەی دایکی باوەڕدارانی بەجێ دەهێشت و بەتەنها لەو ئەشکەوتەدا دەمایەوەو خواپەرستی دەکردو بیری دەکردەوە ڕووی دەکردە پەروەردگاری.

ڕیوایەتەکان باسی چۆنیەتی ئەو شێوازو سیفاتانەیان نەهێناوە پێغەمبەر ﷺ چۆن بەندایەتی کردووەو چی گوتووەو چی کردووە، بەڵکو مەبەستی دوورکەوتنەوە بووە لەو حاڵەتەی گەلەکەی تیایدایە لە بت پەرستی و گۆشەگیر بوون لێیان، بیرکردنەوە لە فراوانی ئاسمانەکان و دروست بوونی زەوی .

وه هەڵبژاردنیشی بۆ ئەم خۆگرییە لەو هۆکارانەبوو خوای گەورە بۆی ئامادە کردبوو تاکو ئامادەی بکات بۆ ئەوکارە گرنگ و قورسەی کە لە پاشاندا پێی دەسپێردرێت، وە ئەو گرنگیە گەورەیەی کە پێی هەڵدەستێ، کە بریتیە لە گەیاندنی پەیامی خوا بە هەموو خەڵکی بەگشتی، وە لێرەوە لەحیکمەت و دانایی خوای گەورە تێدەگەین کە یەکەم ئایەتێك و یەکەم گزنگی وەحی لەم ئەشکەوتەوە دەست پێ بکا.

بەڕاستی ئەم ئەشکەوتە لەقۆناغێك لەقۆناغەکانی ئەم بانگەوازەدا دەرکەوت و لەپێش و لەکاتی ڕەوانەکردنیشدا گرنگی بەرچاوی خۆی بینی، لەگەڵ ئەوەشدا پێغەمبەر ﷺ پاش ئەوەی بەجێی هێشت و دەستی کردە بانگەواز بۆلای پەروەردگاری ئیدی سەردانی ئەم ئەشکەوتەی نەکردەوە،وە هاوەڵەکانیش هەروەها سەردانیان نەدەکردو سەرنەدەکەوتن بۆی، وە لێرەوە دەزانین ئەوەی ئەمڕۆ خەڵکی دەیکەن لەسەرکەوتن بۆ ئەو ئەشکەوتەوە نوێژ تیا خوێندنی کارێکی ناشەرعیەو ڕێی پێ نەدراوە.

چاوە ڕێی قۆناغی دووەم بن ان شاءالله